

Plaat I.

No 1

ARY DE MILDE,

Mr. Theepotbacker

DOOR

W. F. K. Baron VAN VERSCHUER.

„Het is mijne gelegenheit niet te verhuizen, om de vele van mij gemaecte oventjes; ick zal blijven.”

8 Febr. 1677 (Nots. v. EDENBURGH, Delft).

TSCHIRNHAUS oder BÖTTGER?” Dat was de vraag, die kort nadat het 200 jarig bestaan van de Meiszensche porceleinfabriek in 1910 met luister gevierd was, door Prof. CURT REINHARDT¹⁾ met nadruk werd herhaald. Het *Festschrift*²⁾ had zonder aarzelen BÖTTGER gehandhaafd, als den vinder van het porceleingeheim, zooals reeds DR. ZIMMERMANN in zijn in 1908 verschenen boek „*Die Erfindung und Frühzeit des Meissner Porzellans*” gedaan had, hoewel twijfel daaraan toch nu en dan o.a. door REINHARDT en PETERS geopperd was, en althans zeker grooter beteekenis aan TSCHIRNHAUS was toegekend, dan de overlevering hem had gelaten.

Het lijkt ons dat de talrijke argumenten door REINHARDT in het debat

1) Tschirnhaus oder Böttger? Eine urkundliche Geschichte der Erfindung des Meissner Porzellans, von prof. dr. CURT REINHARDT, 1912.

2) „Festschrift zur 200jarigen Jubelfeier der ältesten Europäischen Porzellanmanufaktur Meissen” 1911. Oud-Holland, 1916.

gebracht, niet weinig reden zouden geven om de min of meer officieele beschouwing te herzien, en aan den geleerden onderzoeker TSCHIRNHAUS waarlijk de eer te geven van, voordat BÖTTGER er aan dacht, het groote geheim van de menging der rood-porceleinmassa te hebben gevonden. Maar wij zouden, juist gedeeltelijk ook op den grond van REINHARDTS onderzoekingen nog verder willen gaan, en de vraag doen of ook niet TSCHIRNHAUS nog een onmiddellijken voorganger heeft gehad, van wien hij dat porceleingeheim zou kunnen hebben vernomen en die daartoe niet theoretisch gekomen was, maar door een langzame en moeitevolle practijk.

Een ding dienen wij hier echter terstond tot beter begrip vast te stellen: de uitvinding waarom het gaat is die van het fijne rood-porcelein in Europa, welke aldaar aan die van het witte vooraf ging. Wanneer wij in het vervolg dus zonder meer over rood-porcelein spreken, wordt daarmee bedoeld het roode, fraai slijp- en polijstbare fijn-porcelein. Wie dáárvan de vinder is, dat is de vraag welke ons bezighoudt.

De titel van dit opstel doet ons antwoord vermoeden; wij willen althans trachten aan te toonen, dat de kunst om rood-porcelein te bakken, niet in Saksen gevonden is, waar de aardewerk-bakkerij nog onontwikkeld was, doch in Delft, waar zij een hooge graad van ontwikkeling alreeds had bereikt.

Onze stelling schijnt reeds daarom veel voor te hebben, omdat wij bij de Delftsche plateelbakkerij reeds spoedig, ja vrijwel terstond nadat zij eene gevestigde industrie was geworden, het streven zich krachtig zien uiten om het Chineesche porcelein nabij te komen. Wij hebben slechts den naam van AELBRECHT DE KEIJSER te noemen om een product in de gedachten te roepen, dat uiterlijk van het Chineesche niet meer verschilt. Moet het verbazen, dat uit een van die bekwame, schrandere, vindingrijke en vaardige pottenbakkersfamilies een man geboren zou worden, die er in slaagde, de gelijkheid nog verder te brengen, dan dat *uiterlijk*? Volstrekt niet, eer het tegendeel!

Doch voor dat het mogelijk zal wezen, om behalve de waarschijnlijkheid, ook de juistheid van onze stelling te betoogen, zal het noodig zijn om in het kort na te gaan, hoe de ontwikkeling van de porceleinvervaardiging tot op het einde der 17e eeuw is geweest.

Het porcelein was bij de Chineezzen reeds een algemeen product, toen men in West-Europa nog niet veel verder was, dan het maken van grof aardewerk, zonder kleur en glazuur, en toen het bij het toenemen der aanrakingen met China, hier begon bekend te worden, wekte het dan ook de grootste bewondering en belangstelling.

Het heldere, haast doorzichtige wit, de dunheid der wanden van het vaatwerk, dat toch de grootste hitte zonder bezwaar verdragen kon, dat waren alle dingen, die voor onze voorouders aan het wonderlijke grensden.

Intusschen de zonen van het Hemelsche rijk hielden hun geheim zorgvuldig verborgen, en zij, die wilden trachten het te vinden, zouden dat langs een weg van eigen overweging en proefneming moeten doen. Zooals bij menige belangrijke uitvinding lijkt de zaak zeer eenvoudig, nadat zij eenmaal gevonden is. Wij weten nu dat dit geheim bestond uit de vermenging van in hoofdzaak twee grondstoffen, waarvan de eene zeer moeilijk en de andere gemakkelijker vloeibaar gemaakt wordt.

Twee bij verschillende temperaturen smeltbare grondstoffen, in poedervorm gebracht en innig vermengd, dat is de hoofdzaak. Nu kan de ontwikkeling daaruit langs twee banen gaan. Men kan twee grondstoffen hebben, die na vermenging *wit* porcelein leveren — het zijn in hoofdzaak de veldspaat en het kaolien — maar dit is de latere uitvinding van MEISZEN en die houdt ons, zooals wij reeds zeiden, hier verder niet bezig; maar men kan ook twee aardsoorten hebben, b.v. roode bolus, de moeilijk, en leem, de gemakkelijk smeltbare, uit welke tezamen het *rood*-porcelein gebakken wordt.

Ook bij de Chineezen is de onderscheiding tusschen deze beide soorten in het oog te houden. Men heeft ook daar, naast die van het witte porcelein, eene zelfstandige ontwikkeling van het rood-porcelein, waarbij wij nu eenige oogenblikken moeten stilstaan.

Namelijk bij: de Chineesche rood-porceleinen theepotjes, die slechts in weinige exemplaren hier te lande aanwezig zijn (zie onze afbeeldingen nos. 51, 52 en 53).

Deze potjes zijn oogenschijnlijk vervaardigd van een massa, waarin zeer vele fijne korrels van verschillende kleur zichtbaar zijn. Door polijsten zijn zij fraai glanzend geworden. Prof. ZIMMERMANN houdt het er voor, dat dergelijke potjes gepolijst zouden zijn in Europa, eene meening, die wij echter in het geheel niet kunnen deelen. En dat om de volgende redenen.

In de eerste plaats: omdat deze potjes, ongeslepen, onaanzienlijk en onverkoopbaar zijn, zooals in een onzer drie potjes, (No. 53a) aan de binnenzijde, waar het kleursel losgelaten heeft, duidelijk zichtbaar is.

In de tweede plaats, omdat ze voorzien zijn van een gouden beslag op de tuit, op het knopje en de twee randjes van deksel en pot. Mocht men ons willen tegenwerpen dat dit beslag in Europa zou zijn aangebracht, dan wijzen wij op de volkomen gelijkheid van het in koper uitgevoerd beslag en zijn bewerking, wat dekselknop en randjes betreft, aan een ontwijfelbaar Chineesche eenvoudiger

pot (zie No. 54) uit de periode Yung Ching (1723-36), welke pot evenzeer als de andere uit een tribuutfabriek of magazijn afkomstig is.

Deze afkomst, waarop wij zoo aanstonds terugkomen, geeft ons een derde argument aan de hand, namelijk dit, dat het onwaarschijnlijk is, dat andere dan verkoopbare, dus een fraai uiterlijk hebbende, potjes daarvoor in aanmerking konden komen. Dat fraai uiterlijk kon worden verkregen door kleuren — zooals dat bij het gewone boccaro gebeurde — of door polijsten; het is nu niet denkbaar dat de Chineezzen een potje van zeer verzorgde grondstof zouden kleuren en dit dan later door de Europeanen van de kleur zou worden ontdaan om het te polijsten; het is niet anders te verwachten, of de kunstzinnige Chinees polijste het dadelijk zelf; hij stelde zijn fabrikaat immers zoo hoog dat hij het een gouden beslag waardig achtte.

Wij spraken hier boven over twee dezer potjes als voorwerp van tribuut, en moeten dat nog even nader toelichten. Wij komen tot die meening door de merken, die deze potjes dragen en voor welke ontcijfering zoowel Prof. J. DE GROOT te Berlijn als Dr. M. W. DE VISSER te Leiden ons door hun hulp ten zeerste hebben verplicht.

De potjes dragen namelijk het hieronder afgebeelde merk:

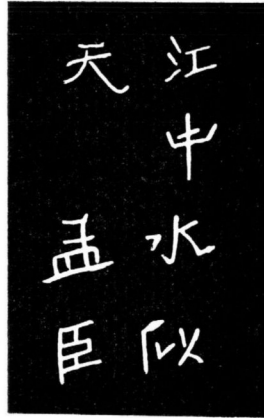
Kung K'ieh; het eerste woord beteekent, „opbrengst in realia” bij wijze van belasting, het tweede woord beteekent zoowel „depôt” als „fabriek”. Waarschijnlijk is dit dus het merk eener fabriek die voorwerpen levert voor de belastingopbrengst in porcelein.

In den bodem van het potje No. 51 en van een volkomen gelijk exemplaar zijn versregels ingesneden, welke aantoonen, dat zij bijeen behooren. Op den eenen

staat: „In den stroom is het water helder als de hemel”; op den anderen: „Onder de gestraften zijn voortreffelijke geleerden.” De onderteekening van den dichter is MENG SCHEN. Het versje beteekent: „Niet alle water is vuil, niet alle gestraften zijn schurken.” Ze hebben dus geene betrekking op belastingplicht.

51a

51b

Dit alles geeft ons o.i. het recht om heel wat af te doen van den hooggestemden lof door Prof. ZIMMERMANN aan BÖTTGER toegezwaard voor het feit dat hij de eerste zou geweest zijn die zijn keramisch product door polijsten had veredeld. Immers de Chineezzen hadden dit vermoedelijk al lang gedaan. Maar ook wat de Europeanen betreft, was iemand hem vóórgeweest; namelijk ARY DE MILDE met zijn rood-porceleinen potjes, die zeker in navolging van Chineesche potjes zijn gemaakt, want hij beroept zich uitsluitend op het „conterfeyten” van theepotten. (Zie blz. 9.) Deze prioriteit van DE MILDE zullen wij in het navolgende aantonen.

Het is hier boven reeds met een enkel woord in herinnering gebracht, en trouwens een overbekend feit, dat de Delftsche plateelbakkers, die in het midden der 17de eeuw met hun product zooveel roem inoogstten, inderdaad bedoelden het zeldzame, kostbare en gezochte Chineesche porcelein na te bootsen, om daarvoor als het ware een goedkoop surrogaat aan de markt te brengen. Wij brengen in herinnering hoe in het begin dier eeuw onze wakkere zeelieden en ondernemende handelaars groote hoeveelheden Chineesch porcelein medebrachten en hier te lande bekend maakten, alwaar het aanstonds in den smaak viel en mettertijd een door velen begeerd weeldevoorwerp is geworden.

De Delftsche pottenbakkers bouwden natuurlijk voor de ontwikkeling hunner techniek voort, op hetgeen ten onzent bestond, maar hetgeen hun fabricaat onder-

scheidde van het vroegere aardewerk was de toepassing van Chineesche voorbeelden. Zij slaagden er in, om hunne talloze borden, schotels, kannen en kommen te versieren met eene tegenstelling van blauw en helderwit, die zelfs voor het beste Chineesch niet onderdeed. Tegelijkertijd had ook kleuriger versiering hunnen nabootsingszucht opgewekt, en enkele fabrieken waren begonnen ook een polychroom product te maken. AUGUSTIJN REYGENS, later PIJNACKER, bereikten daarin een bewonderingswaardige hoogte.

Het mag hier trouwens wel opgemerkt worden, dat de Delftenaren, aardewerk voor porcelein gevende, daarbij — bewust of onbewust, dat blijve in het midden — niet anders deden dan het voorbeeld der Chineezen zelf te volgen, die evenzeer kans zagen om een product, dat geen hard porcelein was, maar er uiterlijk absoluut op geleek, als porcelein aan de markt te brengen. Het is een der soorten van het Chineesche *pâte tendre*, dat kenbaar is aan zijn anderskleurigen onder- of binnenrand, en vooral in vele gevallen aan het *craquelé*.¹⁾ Het behoort tot de meest gezochte en allerdurste voortbrengselen der Chineesche keramiek en in zijn goede soorten heeft het dan ook een bekoorlijke fijnheid, die het aantrekkelijk maakt boven het hardporcelein.

Maar niettemin noch het blauwe, noch het gekleurde product der Delftenaren kwam in zijn wezen met het porcelein overeen.

Het bleef *aardewerk*, ja zelfs aardewerk van buitengewone zachtheid.

Wilde men nu dat aardewerk waterdicht hebben, dan moest het ook van binnen van glazuur worden voorzien; wanneer men daarom in de noodzakelijkheid was om potjes te maken, die niet voor sieraad dienden, zooals zeer veel van het gewone wit en blauwe Delftsch, dan kwam men er van zelf toe om te gaan zoeken naar een soort, dat die extra-bewerking niet noodig had. Wij hebben daarbij in het bijzonder het oog op de theepotten, waaraan men een steeds grooter behoefte kreeg naarmate in de tweede helft der 17de eeuw de aanvoer van Chineesche thee meer toenam en het gebruik van dezen drank een welhaast nationale gewoonte werd. Trouwens veel zoeken of nadenken over de richting, waarin dat geschieden moest, was daarbij niet noodig, want de Chineezen zonden met de thee eenvoudig de theepotjes over. Het zijn die potjes, waarin volgens hunne reeds eeuwenoude ervaring de thee zoo uitstekend trok, doordat zij zoo goed warm bleef. Waren dus de Delftsche plateelbakkers aan den eenen kant bezig zich met ijver toe te leggen op het nabootsen van het Chineesche porcelein, het lag voor de hand dat enkelen voordeel er in zagen om op hun manier ook die theepotten na te maken. Immers slaagden zij er in om ook in steengoed en

1) Zie daarover A. W. BACKER, *Old Chinese Porcelain and Works of Art in China* 1911, blz. 13 en vlg.

rood-porcelain hetzelfde resultaat te verkrijgen, dat men met de echte Chineesche potjes bereikte, dan zat daarin natuurlijk een niet onbelangrijke verdienste.

De persoon van wien wij het arbeiden in die richting met zekerheid weten, was ARY DE MILDE. Er is reeds door Mr. VAN DER BURGH ¹⁾ en door HENRI HAVARD ²⁾ de aandacht op dezen bijzonderen man gevestigd, en speciaal heeft zijn rood-steengoed daarbij eene belangrijke rol vervuld. Maar wij zouden zeker niet wenschen nogmaals over hem te spreken, wanneer niet merkwaardigerwijze door deze beide kenners juist een allerbelangrijkst soort van roode theepotten van DE MILDE was over het hoofd gezien. Immers, behalve de gewone roode theepotten, waarover VAN DER BURGH schreef, welke door DE MILDE en zijne erven in het groot werden vervaardigd, en die enkele andere Delftsche fabrikanten ook hebben trachten te maken, zijn er nog roode theepotten van heel andere kwaliteit, namelijk rood-porcelainen.

In tegenstelling tot de zoo even genoemde bestaat de grondstof van deze potten uit een poreuse aardsoort vermengd met het gemakkelijker smeltbare leem, welke beide bestanddeelen door herhaaldelijk slibben, en in later tijd ook door malen en wrijven zeer fijn verdeeld en daarna innig vermengd werden. Een recept daarvoor later te Meiszen gebruikt, geeft het mengsel aan als bestaande uit rooden bolus met 12 pCt. leem.

Het uiterlijk aanzien wordt bepaald door de kleur van den bolus, waarvan de fijne deeltjes door de gesmolten leem gebonden worden.

Doch voordat wij nu tot een nadere beschouwing van de roode theepotten, die tot studiemateriaal voor deze quaestie dienen, kunnen overgaan, willen wij eerst over ARY DE MILDE's levensloop en werkzaamheden een en ander mededeelen.

In hoofdzaak wordt door Mr. VAN DER BURGH, in zijn hiervoor aangehaald opstel over DE MILDE reeds alles medegedeeld, wat van hem in de archiefbronnen te vinden is, maar op enkele punten stelt hij de zaak niet volkomen duidelijk voor.

Op 11 Juni 1658 werd DE MILDE in het meesterboek van het St. Lucas-gilde te Delft ingeschreven „om te bevrijden” WOUTER VAN EENHOORN die op 17 Maart te voren eene oude brouwerij had gekocht, en daarin de fabriek „De Grieksche A”, had gevestigd.

VAN EENHOORN was dus zelf geen meester, en gebruikte DE MILDE, die toen 24 jaar oud was, ³⁾ om aan de bepalingen van het gilde te kunnen voldoen.

1) Zie zijn artikel: Roode Delftsche Theepotten, in Oud-Holland, 1901.

2) Zie zijn La Céramique Hollandaise. Tweede druk I, blz. 213.

3) Hij was 19 Februari 1634 gedoopt in de N. Kerk te Delft, als zoon van HANS JANSZ. DE MILDE en diens (eerste) vrouw SYBURCH ARIENS.

Van zijne verdere werkzaamheid aan de „Grieksche A”, weten wij weinig. Dat hij er in 1665 nog werkte, mag blijken uit een acte van 9 September van dat jaar, waarin hij ten verzoeke van WOUTER VAN EENHOORN, met enkele andere „posteleine peteelbackers”, eene verklaring afgaf omtrent: „Het snuffelen, kijken ende onderzoeken”, van CLAUDE REVEREND eenige jaren bevorens op VAN EENHOORNS fabriek. In deze acte noemen de verklaarders VAN EENHOORN iemand die „over vele jaren de nering en de koopmansschap van de plateelbackerij gedaan heeft, ende zelfs een van de eerste vindere van de gentiliteit van het Neerlandsch porselein te backen, heeft geweest” ¹⁾.

Voordat hij in het Delftsche gilde was opgenomen was DE MILDE reeds, te Haarlem, waar hij toen blijkbaar tijdelijk vertoefde, gehuwd ²⁾. Zijne vrouw HENDRIKJE HARMENS VAN DER WOEST had eenig vermogen, wat reeds blijkt uit het 29 October 1669 door hem met haar gemaakte mutueele testament; en toen haar kort daarop uit een erfenis van haar oom, verschillende goederen waren toebedeeld, kon DE MILDE zich den 1 April 1670 de weelde veroorloven, om zich voor f700.— een tuin, met een tuinhuis in Vrijenban aan te schaffen. Nu DE MILDE kapitaalkrchtig was, dacht hij er weldra over om eigen zaken te beginnen, en den 24 April 1671, kocht hij te zamen met MARTINUS GOUDA de plateelbakkerij „De Romein”, met materiaal en gereedschappen voor een bedrag van f8000.—. In Juli namen GOUDA en DE MILDE JAN LEENDERTSZ. VAN SCHIE als knecht aan, om te draaien „de groote schotels”, ’t ronde goet tot kloeckkarels toe mitsgaders de pappegay ende kandeelbacken” ³⁾, maar toch eerst den 1 October werd het contract gesloten, tusschen de beide koopers om in compagnie te doen, „de neringe van de plateelbackerije”. GOUDA zou f5000.— inleggen, als de boekhouder optreden met een weekloon van f2.— en vrije woning, terwijl DE MILDE f3000.— moest betalen, en een weekloon zou verdienen van f10.— benevens 40 gld. per jaar vergoeding van huishuur voor het oefenen van toezicht op de werkplaats, en het draaien van het groote werk.

Den 16 October daaropvolgende evenwel verkocht DE MILDE zijn aandelen reeds weder aan GOUDA voor f3500.

Wat DE MILDE toen is gaan doen, is niet zeker. Bij de geboorte van zijne dochter, op 16 Maart 1672, wordt hij „plateelbacker” genoemd. Maar in eene acte van Nov. van dat jaar heet hij „gewezen plateelbacker” ⁴⁾. Het is mogelijk

1) Acte van 9 Sept. 1665, Nots. VAN EDENBURGH.

2) Nml. den 1 Oct. 1657, met HENDRIKJE HARMENSdr. (VAN DER WOEST). Daar hij in de acte genoemd wordt „jonge man” moet HAVARD zich ten opzichte van een vorig huwelijk met NEELTJE STOFFELS vergissen. Deel II, blz. 87).

3) VAN DER BURCH t. a. p.

4) Not. F. BOOGERT.

Plaat II.

Nr. 3

dat hij zonder aan een bepaalde fabriek te zijn verbonden, zich bezig hield met pogingen om nieuwe toepassingen zijner kunst te vinden, en in dat verband zou dan uitstekend passen eene acte van 8 Febr. 1677 waarin, ten verzoeke van ARY JANSZ. DE MILDE eene getuigenis wordt afgelegd, dat vóór een maand JOOST GODIJN te zijnen huize is gekomen, met de vraag of DE MILDE het huis dat hij in huur van GODIJN bewoonde, zou blijven bewonen, of niet, waarop DE MILDE antwoordde: „Ja als gij mij houden wilt, het is mijne gelegenheid niet te verhuizen, om de vele van mij gemaakte oventjes. Ik zal blijven.”

Mr. VAN DER BURGH leest hieruit dat DE MILDE in zijn woonhuis eene inrichting tot bakken gemaakt had, maar naar onze meening beteekent deze uitdrukking veel meer.

Wat moest DE MILDE anders met *vele* oventjes doen, dan bakproeven nemen met verschillende grondstoffen bij lagere en hoogere temperatuur, kortom proeven om de graad van hardheid en ondoordringbaarheid te bereiken, welke vereischt was, voor voorwerpen die met het Chineesch zouden kunnen concurreren? Dat was immers het product naar welks ontdekking DE MILDE streefde? Zulks blijkt althans uit een request in het einde van 1679 door hem en SAMUEL VAN EENHOORN aan de Staten van Holland gericht, en waarop de Staten van 20 Jan. 1680 de volgende Resolutie namen:

„De requeste van SAMUEL VAN EENHOORN ende ARY DE MILDE, Borgers „ende Meesters Platteelbackers der stad Delff, houdende, dat sij supplianten bij „voorighe Requeste aan haer Edele Groot Mog. hadden vertoont, dat sij supplianten „hadden uytgevonden het naermaecken ende contrefeyten van de Oost Indische „Theepotten, soodanigh dat deselve naergemaecte Potten in valeur ende waer- „digheyd niet behoefden te cederen aen de oprechte Indiaensche, gelijk ook de „supplianten niet twijffelden of 't selve was oock soodanigh bij de Heeren Gecom- „mitteerden van haer Edele Groot Mo. tot het examineren van de voorschreve „naergemaecte Theepotten geëxperimenteert; dat sij supplianten als noch gelijk „bij haer voorige Requeste hadden gedaen, versochten, dat haer Edele Groot „Mog. ten eynde de goede Ingezetenen in het koopen van de voorsz. naerge- „maecte Theepotten niet mochten werden bedrogen, aen de supplianten souden „willen verleenen Octroy, omme voor den tijdt van vijfthien achtereenvolgende „jaren alleen hier te Lande te moghen maecken ende verkoopen de voorschreve „naerghemaecte Theepotten, met verbod aen allen anderen van 't selve te mogen „doen; ofte indien haer supplianten 't voorschreve versoeck niet soude kunnen „volgen, dat haer Edele Groot Mog. alsdan, aengesien de supplianten (sonder „roem ghesproocken) derven vanteren, dat niemand hier te Lande de ghemelte „Theepotten tot de voorschreve waerdigheyd sullen kunnen naermaecken ende

„dat enighe nijdighe ende quaedwillige Personen dies niet teghenstaende hadden „onderstaen hare Theepotten naer te bootsen, ende deselve, soo veel doenlijk „naer de selve forme naer te maecken, alsmede de voorschreve Theepotten van „de supplianten te verkoopen, aen de supplianten souden willen vergunnen, dat „sij hare Theepotten souden moghen mercken ende teyckenen met seker „kennelijck merck, met interdictie aen alle Ingezetenen, op groote poene „tegens de Hooge Overigheyd te verbeuren, van eenige Theepotten met het- „selve merck te mogen teeckenen, ende alsoo geteekent, te verkoopen ende „verhandelen”.

Het eerste verzoek, het verleenen van een octrooi, werd niet toegewezen, doch wel werd besloten een Placaat uit te vaardigen tegen „het naermaecken „ende contrefeyten van de vooschr. Mercken.” In dit placaat, eveneens gedateerd 20 Jan. 1680, werd bepaald o.a.:

1°. dat het namaken der merken zou gestraft worden met een boete van duizend gulden; 2°. dat de plateelbakkers in de Provincie Holland de merken, die zij gebruikten, binnen zes weken moesten opgeven aan de Magistraten ofte Overluiden ofte Confrerie van het Gilde ter plaatse waar zij gevestigd waren, op een boete van honderd en vijftig gulden; 3°. mochten de Magistraten of Overluiden bevinden dat tusschen eenige opgegeven merken geen kennelijk onderscheid bestond, dan moest hij die zulk een merk het laatst gebruikt had, dit veranderen; 4°. dat zij die in het vervolg een plateelbakkerij zouden oprichten, gehouden zouden zijn eveneens het te gebruiken merk aan den Magistraat of de Overluyden ter goedkeuring op te geven; 5°. dat niemand een ander werk dan hetwelk door den Magistraat was goedgekeurd, zou mogen gebruiken op een boete van zeshonderd gulden; 6°. dat zij die hun merk later wenschten te veranderen, alvorens de goedkeuring van de Overluiden van het Gilde moesten verzoeken, die het nieuwe merk aan den Magistraat zullen moeten overleveren, waarna deze het aan de Magistraten van alle steden in Holland zullen opzenden, ten einde mogelijke bezwaren daartegen te kunnen inbrengen, enz. enz.

Hieruit en uit de verdere mededeelingen die Mr. VAN DER BURGH aan de resolutie toevoegde, ten opzichte van het maken van roode theepotten, ook door: GOUDA, MESCH, KEIJSER, de PIJNACKERS, KLEINHOVEN en KULICK kan men de gevolgtrekking maken, dat VAN EENHOORN en DE MILDE met succes dat nieuwe product vervaardigden, zoodat hunne concurrenten zich de gelegenheid daartoe ook wilden openen door hunne merken eveneens te deponeren, al hebben zij waarschijnlijk van die gelegenheid nooit of althans zelden gebruik gemaakt.

Noch HAVARD, noch VAN DER BURGH, noch wij hebben ooit rood aarde-werk met een dezer merken voorzien gevonden.

Wij zouden aan onze uitleggingen van DE MILDE's woorden tegen GODIJN willen toevoegen dat het niet onmogelijk is te veronderstellen dat DE MILDE na het slagen zijner bakproeven weer naar „De Grieksche A” was teruggekeerd, en dat hij zijn inrichting thuis min of meer geheimzinnig gebruikte uitsluitend om proeven te nemen.

Het verwijt van Prof. ZIMMERMANN aan het Nederlandsche Volk dat het „den satten Stilstand an die Stelle rastlosen Weiterstrebens treten liesz” is, wanneer men nader bekend raakt met alle door Nederlanders gedane pogingen, tot uitvindingen waarvan hun octrooi-aanvragen de bewijzen zijn, zeker onjuist, en ten opzichte van ARY DE MILDE is het ongetwijfeld onbillijk. Hoe groot niet moet het aantal oventjes geweest zijn, dat hij heeft gestookt, zonder dadelijk resultaat? Hoe eindeloos zullen de teleurstellingen zijn geweest voordat zijn doel was bereikt, en hij het request kon verzenden dat wij boven hebben vermeld?

Hoe tragisch wordt deze uitvinders-figuur bovendien voor ons, als wij uit de Delftsche archiefregisters gewaar worden, hoe hem binnen weinige jaren juist in dien tijd op ééne na alle kinderen van zijn groot gezin ontvielen.

Het gevraagde octrooi intusschen werd niet verleend en van het aanbod der aanvragers om hun product te laten onderzoeken, werd geen gebruik gemaakt, maar er werd bepaald dat het namaken der merken met een geldboete van *f* 1000 zou worden gestraft. Groote waarde schijnt DE MILDE echter aan het deponeren van zijn merk niet te hebben gehecht. Slechts éénmaal deed hij het: terstond namelijk na het plakkaat der Staten te zamen met SAMUEL VAN EENHOORN, op 12 Maart 1680. Het merk dat hierbij wordt afgebeeld, bestond in een ovaal

stempel waarin een naar rechts loopende vos,

dat VANDER BURGH

echter evenmin als wij zelf op eenen theepot zijn tegengekomen, en waarvan VAN DER BURGH dan ook vermoedde dat DE MILDE het hoogstens gebruikt heeft tot den dood van SAMUEL VAN EENHOORN in October 1685, terwijl daarentegen de merken die wij als wèl door DE MILDE gebruikt kennen, en waarvan vijf tot nu toe nog onbekend waren, juist niet gedeponerd zijn. Het lijkt wel of de ondervinding DE MILDE heeft geleerd, dat hij voor zijne concurrenten niet zoo bevreesd behoefde te zijn.

Hoe het verder in DE MILDE's fabriek gegaan is, weten wij niet, evenmin als wij over den juiststen gang van zaken in de andere fabrieken in Delft eenigszins nauwkeurig zijn ingelicht. Hij heeft in het huis, dat vroeger de Jeneverboom

heette ¹⁾, maar dat hij met het oog op zijn fabricaat zeker „De Gekroonde Theepot” genoemd heeft, tot zijnen dood zijn werk voortgezet, en zeker niet zonder goede resultaten. Immers toen hij op 25 Januari 1708 op het koor van de Nieuwe Kerk te Delft werd begraven, werd zijn lijk door 14 dragers ter aarde besteld.

De fabriek kwam met zijn geheele vermogen aan zijn eenige erfgename, zijne dochter ELISABETH, die met WILLEM LARDIJN was gehuwd. Zij bleven de fabriek voortdrijven, gezamenlijk tot 1717, toen LARDIJN stierf. Daarna zette zijne weduwe de zaak voort tot 3 Jan. 1724.

Het perceel „De Gekroonde Theepot” werd toen verkocht.

Weten wij al van DE MILDE's werkzaamheden weinig, dit kan toch belangrijk aangevuld worden door gebruik te maken van de gelegenheid om de producten dier werkzaamheden nader te beschouwen. Sedert Mr. VAN DER BURGH in 1901 de aandacht op de roode theepotten vestigde, is de belangstelling van verzamelaars en handelaren ervoor toegenomen en het resultaat is, dat het studiemateriaal in die 14 jaren belangrijk is uitgebreid.

Voor de rood-porceleinen potjes moet men nog naar buitenlandsche musea gaan; het museum te Gotha heeft van die belangwekkende stukken niet minder dan vier, twee andere zijn in het Johanneum te Dresden, voorts vindt men nog enkele in andere musea en particuliere verzamelingen.

In het hieronder volgende overzicht worden allereerst die zes meer of min geslepen en gepolijste rood-porceleinen potjes beschreven, in een tweede groep zijn samengebracht de rood-steengoed theepotten van DE MILDE en in een derde de door hem gemaakte onderschoteltjes, een fabricaat van eigen vinding.

Volledigheidshalve worden dan als vierde groep de potten en schotels van andere fabrieken beschreven, benevens merkwaardige andere voorwerpen, welke ook in Delft van roode aarde gebakken zijn bijeengenomen.

In een vijfde en laatste groep brengen wij dan enkele werkelijk Chineesche rood-porceleinen theepotjes, die voor vergelijking van belang zijn.

Voorzoover bij de nummers niet uitdrukkelijk anders vermeld wordt bevinden de beschreven voorwerpen zich in de verzameling van schrijver dezes.

De nummers verwijzen tevens naar de hierbij gevoegde afbeeldingen.

GROEP A.

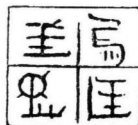
1. Een in rood-porcelain afgevormde theepot, met beschadigde tuit en bovenrand, welke om de beschadiging te bedekken met een zilveren bandje bekleed is.

¹⁾ Het huis heette van ouds „Het laarsje”, Zie VAN DER BURGH, bidz. 8.

De pot in hoog relief versierd met veelkleurige in blad en bloei staande takken, voorts met vogels, kevers en vlinders. De harten van enkele bloemen zijn uit geslepen Boheemsche granaten gevormd.

Het dito deksel in hoog relief versierd met in blad en in bloei staande takken, de harten der bloemen in geslepen Boheemsch granaten uitgevoerd. Een zilveren kettinkje verbindt deksel en oor.

Vierkant ¹⁾ merk van ARY DE MILDE.
Museum Gotha.

2. Een dito afgevormde theepot met geslepen en gepolijst oor, tuit en randjes onder en boven aan de pot. De pot in hoog relief versierd met in blad en bloei staande takken.

Het dito deksel met in hoog relief uitgevoerde bladen en bloesem.

Geen beslag.

Vierkant merk van ARY DE MILDE.

Museum Gotha.

3. Een dito afgevormde theepot, iets kleiner dan de voorgaande, de vermoedelijk afgebroken tuit vervangen door een van zilver. De pot rond, de bovenrand, onder de tuit en het oor, evenals het oor door inslijping van figuren versierd.

In blad en bloem staande takken, polychroom in hoog relief zijn op het niet-ingeslepen gedeelte aangebracht.

In blad en bloem staande polychrome takjes versieren het deksel.

Het zilveren beslag bestaat uit een kettinkje dat oor en dekselknop verbindt.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

Museum Gotha.

4. Een dito theepot in hoog relief versierd met veelkleurige in blad en bloei staande takken. Het deksel en de dekselknop als het potje versierd.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

Museum Gotha.

¹⁾ Het vierkante merk werd reeds door DEMMIN genoemd, en met het ovale van DE MILDE gelijkgesteld. In zijn laatste uitgave van Graesse zet ZIMMERMANN het ook onder die van rood-Delftsch. Wij schrijven het ARY DE MILDE toe, omdat er geen enkel onderscheid is tusschen de met dit of de met het gewone ovale merk van DE MILDE gestempelde roode theepotten. Mocht een mijner lezers een roodsteengoed of rood-porceleinen voorwerp met het vierkante merk vinden, dan zoude het mij zeer aangenaam zijn daarvan mededeeling te ontvangen. Adres: Willemsplein 12 te Arnhem.

5 en 6. Twee dito afgevormde theepotjes. De potjes in hoog relief versierd met in blad en bloei staande takjes.

Tuiten en ooren evenals de bovenrandjes geslepen en gepolijst.

De dekseltjes behandeld als de potjes.

Geen beslag.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

Museum Gotha.

GROEP B.

7. Rood-steengoed theepot nog niet geslaagd wat de uitvoering aangaat, zoo is alleen de bovenrand volledig op de draaischijf vervaardigd, het overige gedeelte van de pot met de spatel bijgewerkt.

Oor en tuit uit de hand gevormd, de eenige Delftsche theepot, die wij zagen van welke de onderrand afzonderlijk gemaakt en daarna onder de pot aangebracht is.

De pot in hoog relief versierd met in bloei en blad staande takjes.

Op het deksel zijn drie bloemen in hoog relief aangebracht.

Het zilveren beslag is het volledigste dat wij zagen, en wat de onderdeelen aangaat volkomen aan de beslagen die ARY DE MILDE gewoonlijk gebruikte gelijk. De tuit draagt twee dolfinen, en oor en tuit leeuwenkoppen.

Zilveren kettinkjes verbinden tuit, oor en dekselknop, welke laatste een broedend eendje gastvrijheid verleent.

Ovaal merk met een naar links loopenden vos, waarboven de letters A DE, de ruimte tusschen de A en D is veel aanzienlijker dan die tusschen D en E. Alhoewel de eigen naam „MILDE” er aan ontbreekt, vermeenen wij toch dat deze pot zooveel overeenkomst heeft met later door hem volledig gemerkte stukken dat wij ze aan ARY DE MILDE mogen toeschrijven. Het zoude ons niet verwonderen wanneer dit het eerste bruikbare exemplaar was, dat hij vervaardigde en dat hij het daarom met zulk een fraai beslag versierde.

8. Dito theepot met veel zorg afgewerkt.

De pot is in hoog relief met in bloei en blad staande takken versierd.

Zilveren kettinkje verbindt tuit, deksel en oor.

Vierkant merk van ARY DE MILDE.

9. Dito theepot, in hoog relief met in blad en bloem staande takken versierd.

Vierkant merk van ARY DE MILDE. Verzameling BODENHEIM Amsterdam.

10 en 10a. Dito grootste en kleinste theepot van hetzelfde model die ik zag.

De grootste in hoog relief met in blad en bloei staande takken versierd.

De kleinste draagt uitsluitend de nevenversiering van de grootste.

De grootste heeft den inhoud van twee wijnflesschen en 22 maal die van de kleinste.

Alleen de grootste heeft een zilveren tuit.

Grootste ovaal merk van ARY DE MILDE, kleinste geen merk, doch ken-
nelijk van denzelfden maker.

11 en 12. Dito theepotten van dezelfde in hoog relief uitgevoerde Chi-
neesche versiering van potten en deksels.

Zilveren kettinkje verbindt den dekselknop van No. 11 met het filigrain
bandje om het oor, welk bandje hierbij wordt afgebeeld. No. 12 met volledig
zilveren beslag. De tuitopening is vierkant en door een vierkant pennetje
afgesloten.

Beide ovaal merk van ARY DE MILDE.

13. Dito theepot in hoog relief versierd met een zeer fijn uitgevoerde
voorstelling van den zonde-val. Men ziet de slang den hals rekkende naar den
appel. Het deksel draagt drie symbolen.

Een zilveren kettinkje verbindt deksel en oor.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

14. Dito theepot, geheel onversierd.

Zonder beslag.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

15. Dito theepot zeer fijn afgewerkt. De pot versierd met in hoog relief
aangebrachte in blad en bloei staande takken.

Op het deksel drie bloemen. Het beslag bestaat uit een met zorg gegraveerde
kopervergulde zoo goed als gesloten tuitversiering in den vorm van een
visch-bek, zoodat de pot alleen tot versiering gemaakt is. Met een verguld koperen
kettinkje ter verbinding van deksel en oor.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

16. Dito klein fijn theepotje versierd met in hoog relief aangebrachte in
bloei en blad staande takken.

Op het deksel drie bloemen.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

17. Dito theepot met in hoog relief uitgevoerde versiering van in blad
en bloei staande takken. Onder de tuit de gekroonde theepot (17a), eender sier-
merken van ARY DE MILDE. Op den bodem zijn ovaal merk. Beide merken moeten

gelijktijdig vóór het bakken op den pot aangebracht zijn, hetgeen bewijst dat beide door hem zijn gebruikt.

18. Dito theepot met gelijke versiering van pot en deksel.

Zilveren beslag dat oor en deksel verbindt.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

19. Dito theepotje met gelijke versiering van pot en deksel. De moeten in het potje toonen aan dat bij het opbrengen van de fijne versiering van een stempel gebruik is gemaakt. De krom getrokken deksel toont de groote hitte aan bij welke het potje gebakken is.

Deze groote hitte is waarschijnlijk de oorzaak dat het helder klinkend is.

Ovaal merk van ARY DE MILDE.

20. Dito theepot in hoog relief versierd met Chineesche emblemen, evenzoo het deksel.

Volledig koper-verguld beslag, dat tuit, deksel en oor verbindt. Op den dekselknop een eekhoortje.

Ovaal merk ARY DE MILDE.

Museum Gotha, No. 61.

GROEP C.

21. Rood-steengoed fraai afgewerkt zeskantig onderschoteltje werd met de theepot No. 11 aangekocht. Daar de rand op dezelfde wijze in hoog relief versierd is als genoemde pot, vermoeden wij dat ze steeds bij elkander behoord hebben.

Een siermerk van ARY DE MILDE, de gekroonde theepot, ziet men in het midden, de randjes waarop dit schoteltje (en de volgende tot No. 30), rusten zijn uit de losse hand aangebracht. Middellijn $17\frac{1}{2}$ Centimeter.

22. Dito raai afgewerkt achtkantig onderschoteltje in hoog relief versierd met sierlijke ranken. In het midden is in een uitgespaard ovaal een siermerk van ARY DE MILDE, een loopende vos.

Jhr. C. H. A. H. VAN SYPESTEYN, te 's-Gravenhage.

23. Dito achtkantig onderschoteltje, in hoog relief versierd met ranken tusschen welke een vijftal vossen zich bewegen.

In een achtkant ziet men een der siermerken van ARY DE MILDE, de kroon, wat den theepot betreft, in een eenigszins anderen vorm dan hierboven bij Nr. 21 het geval was.

Plaat III.

Nr. 2

Nr. 4

Nr. 5

Nr. 6

Nr. 7

Nr. 8

Plaat IV.

Nr. 9

Nr. 10

Nr. 10a

Beslag van Nr. 11

Nr. 11

Nr. 12.

Nr. 13

Nr. 14.

Nr. 15

Nr. 16

Nr. 17

Nr. 17a

Nr. 18

Nr. 19

Nr. 20

Middellijn 14½ c.M.

Siermerk van ARY DE MILDE, de gekroonde theepot met de letters M[r. ARY] DE MILDE.

Wij vestigen er de aandacht op dat de letter M te ver van „DE MILDE” afstaat om als voorletter te kunnen worden beschouwd. Had Mr. VAN DER BURGH hierop gelet dan zoude hij zich de moeite hebben kunnen besparen om naar eenen M. DE MILDE te zoeken.

24. Dito achtkantig onderschoteltje, aan den achterkant is met een puntig voorwerp een 8 ingekrast. Op tal van plaatsen is door het sterke vuur tijdens het bakken ijzer vrij gekomen dat door zijn schitterenden glans zichtbaar is. Een bewijs van het sterke ijzergehalte der grondstof waaruit het gemaakt is.

Middellijn 16 c.M.

Siermerk de gekroonde theepot zonder naam.

25. Dito ovaal schoteltje.

Siermerk de gekroonde theepot, zonder naam.

Jhr. C. H. A. H. van SYPESTEYN, 's-Gravenhage.

26. Dito schoteltje zonder merk doch kennelijk vervaardigd door ARY DE MILDE.

27. Achtkantig onderschoteltje versierd met ranken.

Middellijn 15 c.M. Niet gemerkt doch kennelijk vervaardigd door ARY DE MILDE.

28. Achtkantig onderschoteltje, versierd met banden en eenige bloemen op het middengedeelte.

Middellijn 15½ c.M.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

29. Achtkantig onderschoteltje versierd met ranken in hoog relief.

Middellijn 14½ c.M.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

30. Zeskantig onderschoteltje eenvoudig versierd.

Middellijn 13½ c.M.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

Onder het schoteltje is geen randje om op te rusten aangebracht.

31. Achtkantig onderschoteltje in het middengedeelte versierd met de voor-

stelling van Diana, constateerende de zwangerschap van Callista, bezweken voor het aanzoek van Jupiter.

Middellijn 15 1/2 c.M. Het randje om op te rusten is uit de losse hand op den bodem bevestigd.

Niet gemerkt, doch kennelijk het werk van ARY DE MILDE.

GROEP D.

32. Roodaarden theepot (het werk van DE CALUWE en de overige Nederlandsche fabrikanten is van zooveel minder kwaliteit dan dat van DE MILDE, dat wij het niet onder rood steengoed durven rekenen) versierd met het rad, welke versiering zeer goed in navolging van DE CALUWE later door BÖTTGER zal kunnen zijn geschied, en met in blad en bloei staande takken en losse bloemen in hoog relief, het deksel uitsluitend met bloemen.

Vooraf op het deksel kan men duidelijk de grofheid der bewerking in vergelijking zelfs met middelmatige voortbrengselen van ARY DE MILDE zien.

Zilveren kettinkje verbindt oor en dekselknop, die een vrouwenfiguur draagt.

Gemerkt JACOBUS DE CALUWE.
Nederlandsch Museum.

33. Dito theepot in hoog relief versierd met ranken en draken, het deksel met kleine rankjes.

Hoeveel minder sterk DE CALUWE zijn grondstof acht dan DE MILDE de zijne blijkt wel uit de vergelijking van dit nommer (33) en No. 7 van ARY DE MILDE.

Bij den eerste is de verhouding van de doorsnede van het oor tot die van den pot juist het dubbele van die bij den laatste.

Gemerkt JACOBUS DE CALUWE.

34. Dito theepotje in hoofdzaak met het rad versierd.

Gemerkt JACOBUS DE CALUWE.

35. Dito, dito.

36. Dito, dito. Niet gemerkt doch kennelijk het werk van JACOBUS DE CALUWE.

37. Dito, dito theepot.

In het oog vallend is de grootte van het oor. DAVID VAN DER KELLEN JR.

schrijft in „de Oude tijd”, bladz. 330, deze groote ooren toe aan de gewoonte der huisvrouw om bij het aankopen van thee deze potjes mede te nemen en er eerst de thee uit te proeven alvorens die te koopen, ze werden dan ook „upperken”, vinkepotjes of proefpotjes genoemd. Daar ze dus voor het gebruik van groote menschen bestemd waren, moesten de ooren zoo groot zijn dat volwassenen ze vast konden houden. Wanneer wij hier beneden de No. 51, 52, 53, zien dan blijkt het, dat de Chineezen precies hetzelfde gedaan hebben.

Niet gemerkt doch kennelijk het werk van JACOBUS DE CALUWE.

38. Dito, dito.

Zilveren kettinkje verbindt tuit en deksel en oor.

Alhoewel niet gemerkt is het kennelijk door JACOBUS DE CALUWE gemaakt.

39. Dito meloenvormige theepot. De vervaardiging had uit eene zeer zachte grondstof op uiterst primitieve wijze plaats zoodat een deel der in hoog relief uitgevoerde versieringen bij het gebruik afgevallen zijn. Oor en tuit zijn scheefaan den pot gezet. Het geheel is dus weinig fraai. Aan de binnenzijde kan men zien dat de ontstane diepten en barsten ter voorkoming van lekken met een witte stof zijn dichtgemaakt.

Zilveren beslag van den dekselknop, die door een zilveren kettinkje met oor en tuit verbonden is geweest.

Gemerkt met een rond stempel ter grootte van een dubbeltje, waarop een naar links springende vos. Daarboven staan vier onduidelijke letters. O.a., omdat èn deze theepot èn de drie volgende onderschoteltjes alle op dezelfde wijze geglansd zijn geworden (ongeveer als de Romeinen met hunne terra sigillata deden), vermeenen wij, ze alle aan eenen tot nu toe onbekenden maker te moeten toeschrijven.

40. Dito achtkant onderschoteltje met het rad en in hoog relief aangebrachte takjes, bladen en bloemen versierd.

Middellijn 15 c.M.

Niet gemerkt. Oogenschiijnlijk dezelfde maker als van 39.

41. Dito, dito met in hoog relief aangebrachte figuren, takjes, bladen en bloemen versierd.

Middellijn 15 c.M.

Niet gemerkt, oogenschijnlijk dezelfde maker als 39.

42. Dito, dito met ten deele in hoog relief uitgevoerde versiering.

Middellijn 14 c.M.

Niet gemerkt, oogenschijnlijk dezelfde maker als 39.

43. Dito theepot. In hoog relief versierd met draken. Het deksel met drie bloemen.

Geen beslag. De pot is zeer grof uitgevoerd en heeft weinig aantrekkelijks.

Geteekend LAMBERTUS VAN EENHOORN.
Museum Johanneum Dresden.

44. Dito theepot, in hoog relief versierd met ranken.

Volgens Prof. Dr. E. ZIMMERMANN te Dresden, Hollandsch maaksel.

Ovaal merk, voorstellende een naar links loopende vos en de naam PETER DE LORRIJN.

Verzameling Prins VAN SALM-SALM, Kasteel te Anholt.

45. Drie roodaarden muzikanten op drievoeten.

Niet gemerkt, maar volgens Prof. Dr. ZIMMERMANN Hollandsch maaksel.
Verzameling als boven.

46. Dito twee bedelaars.

Niet gemerkt, maar kennelijk Hollandsch aardewerk.

47. Dito een bedelaar op drievoet.

Niet gemerkt.

Van de in No. 45, 46, 47 vermelde beelden zijn polychroom-Delftsche exemplaren bekend.

48. Dito Chineesch godenbeeld.

Niet gemerkt, maar kennelijk Hollandsch aardewerk.

Bij Jhr. C. H. A. H. VAN SYPESTEYN, 's-Gravenhage.

49. Dito Chineesch godenbeeld.

Niet gemerkt, maar kennelijk Hollandsch aardewerk.

50. Dito beeld, dat waarschijnlijk in de fabriek te Chelsea uit Engelsche roode aarde vervaardigd is. In polychroom Chelsea komt het ook voor.

Wij nemen dit aan, omdat de drievoet aan den buitenkant zeer veel overeenkomst heeft met dien van de hiervoor genoemde beeldjes van Delftsch rood-aardewerk en aan den binnenkant volkomen daarmede overeenkomt. Men zoude zeggen, dat ze door dezelfde hand vervaardigd zijn.

De reden is niet ver te zoeken omdat het bekend is dat de Gebroeders EHLERS, die zulk een grooten invloed op de ontwikkeling van de aardewerkvervaardiging in Engeland hebben uitgeoefend, ook omstreeks 1730 tot de oprichting van de fabriek te Chelsea hebben medegewerkt en daar voor de invoering der Hollandsche werkwijze zullen hebben zorg gedragen.

GROEP E.

51. Met de meeste zorg vervaardigd rood-porceleinen Chineesch theepotje ¹⁾, geheel gepolijst (evenals de nummers 52 en 53), hetgeen zichtbaar is aan de afbeelding door den glans. De bovenrand van het potje, het bovendee van de tuit en het knopje van het deksel zijn met massief goud beslagen, terwijl het duidelijk zichtbaar is, dat de rand van het dekseltje dat ook is geweest, welk beslag verloren is gegaan (51b).

Omtrent het onderschrift van dit potje en dat van een tweede, dat zich in de verzameling-BODENHEIM te Amsterdam bevindt, verwijzen wij naar blz. 5.

52. Kleiner gelijkvormig Chineesch rood-porceleinen theepotje met volledig massief gouden beslag, met merk, zooals afgebeeld op blz. 4, ingesneden in den bodem en met merk 52a vóór het bakken ingedrukt in het oor.

53. Nog iets kleiner dito theepotje eveneens met volledig gouden beslag, doch aan den hals iets anders van vorm. Hetzelfde merk vermoedelijk met een houten stempel ingedrukt in den bodem en ingesneden in den dekselrand en daarboven binnen in het deksel het merk 53a, dat „watervlak” beteekent en vermoedelijk eene plaats aanduidt.

54. Chineesch rood theepotje, glanzend rood gekleurd, uit dezelfde verzameling aangekocht als het sub 51 hiervoren vermelde. In den bodem is ingesneden merk 54a.

55. Dit Chineesche potje is aanzienlijk grooter dan No. 51, doch heeft denzelfden vorm. Het dekseltje is verloren geraakt en door een niet goed passend vervangen.

1) Wij vestigen er hier nogmaals de aandacht op, dat het Chineesche roode porcelein door de daarin voorkomende fijne korrels, die een levendig voorkomen veroorzaken, ver boven dat van DE MILDE en BÖTTGER staat. ARY DE MILDE schijnt dus niet in staat te zijn geweest om de Chineezzen geheel na te volgen en BÖTTGER, die toch zeker wel Chineesch rood porcelein heeft gekend, zal ook wel beproefd hebben dit na te bootsen. Ook in dit opzicht heeft hij DE MILDE dus niet kunnen overtreffen.

Het draagt hetzelfde merk als No. 53, behalve dat het bovenste deel cursief geschreven is om er de aandacht op te vestigen, dat dit potje voor opbrengst in realia bestemd was. De samenstelling der grondstof maakt het niet fraai slijpbaar als No. 51, 52 en 53, maar het is voldoende zuiver van afwerking om voor het gebruik geschikt te zijn.

Naast de tuit en aan de binnenzijde zijn afscheidingen van ijzer zichtbaar.

56. Ingeslepen en voor zooverre dat plaats had, gepolijst, rood-porcelainen theepotje, gemaakt door BÖTTGER, dat wij hier bijvoegen om aan te toonen hoeveel minder fraai van uitvoering het is dan ons No. 1 van ARY DE MILDE. Museum Johanneum te Dresden.

Vergelijken wij nu het resultaat van ons onderzoek met den stand van de zaak, zooals die was na de publicaties van VAN DER BURGH en HAVARD, dan komen wij tot enkele gevolgtrekkingen welke, naar ons wil voorkomen, belangwekkend genoeg zijn om ze hier mede te deelen.

In de eerste plaats is nu gebleken, dat DE MILDE inderdaad rood-porcelainen theepotten gemaakt heeft lang vóórdat in Saksen die grondstof werd toegepast, en de eenige was, die dit deed in Europa.

In de tweede plaats is gebleken, dat er veel méér voorwerpen ook van rood-aardewerk en steengoed aanwezig zijn, dan VAN DER BURGH kende, wien slechts vijf stukken bekend waren. Alleen de hier afgebeelde die om een of andere reden merkwaardig zijn, omvatten reeds tien maal zooveel, bovendien zijn er ons nog tal van andere bekend.

In de derde plaats blijkt, dat de overgrootte massa, omvattende bovendien

alle goede fraai bewerkte exemplaren, een van DE MILDE's merken dragen, terwijl van de andere theepotmakers slechts van DE CALUWE nog enkele exemplaren bekend zijn, maar van de overige of geen, of slechts één. Waaruit te concluderen valt — omdat het bewaard blijven natuurlijk vrij wel in evenredige verhouding moet staan tot de vervaardiging — dat slechts DE MILDE in het klein rood-porcelein en in het groot en in goede kwaliteit rood-steengoed theepotten gebakken heeft.

In de laatste plaats zien wij, dat het tweetal merken van DE MILDE door Mr. VAN DER BURGH ¹⁾ reeds reeds vermeld (N°. 1 en 2), met vijf door ons gevondene vermeerderd is en wel:

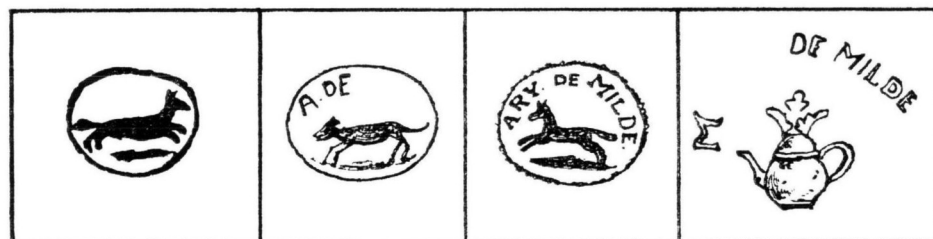
3°. het vosje met de letters A. DE, die wij aanvullen tot A. DE MILDE.

4°. het vierkante merk. (Zie N°. 1, 2, 8, 9 enz.)

5°. de gekroonde theepot met de letters M. DE MILDE, die wij aanvullen tot M(r. ARY) DE MILDE, op grond van het hieronder volgende siermerk.

6°. Het siermerk, alleen de gekroonde theepot. (Zie Nr. 17, 21 enz.)

7°. Het siermerk: loopende vos. (Zie Nr. 22).

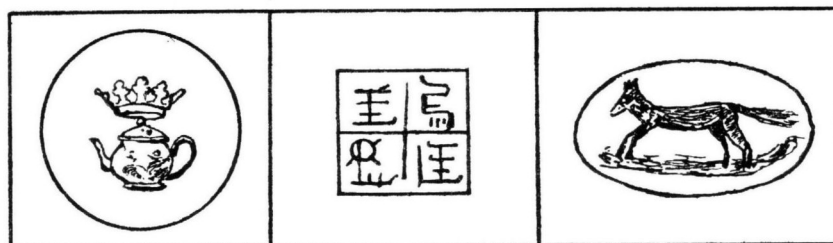

2

3

1

5

6

4

7

1) Blz. 1, 17.

Wij moeten nu nog eens terugkeeren tot de geschiedenis van de roodporcelein-uitvinding in Dresden, en nagaan in hoeverre de ontwikkeling en het resultaat daarvan kunnen samenhangen met de werkzaamheid van DE MILDE.

Men kan, na REINHARDT's verdediging van de aanspraken van VON TSCHIRNHAUS, den geleerden onderzoeker, tegenover die van BÖTTGER, niet zonder meer bij de tot nu gangbare meening volharden. Het kan onze taak echter niet zijn, om dit twistpunt in den breedte te behandelen. Maar een overzicht van TSCHIRNHAUS' werkzaamheid die zooveel minder bekend is, zal toch noodig wezen.

Op 17-jarigen leeftijd gaat VON TSCHIRNHAUS in 1668 te Leiden studeeren. Met eene tusschenpoos van een en een half jaar, ten einde in den oorlog tegen Frankrijk te dienen, blijft hij te Leiden tot 1674. Spoedig kwam hij daar weder terug, om SPINOZA te leeren kennen en dan over Londen naar Parijs te gaan, waar hij in September van 1674 CHRISTIAAN HUYGENS ontmoette.

Op den 1 October van genoemd jaar, nam hij te Parijs samen met eenige geleerden, proeven met brandspiegels bij het smelten van kleiaarde.

In November 1676 vertrok hij naar Italië waar hij tot einde 1678 bleef. Hij reisde toen weder over Parijs en Holland naar zijn vaderland terug, waar hij midden November 1679 aankwam.

Zijn eerste werk was het vervaardigen van een krachtigen brandspiegel. 1)

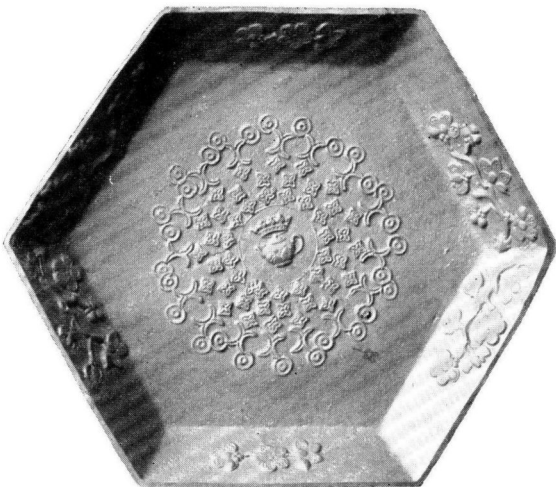
In den winter van 1693 op '94 legt hij zich voor het eerst ernstig toe op het vervaardigen van porcelein, met behulp van den brandspiegel. Hij verkreeg slechts kleine hoeveelheden, waarvan niet met zekerheid valt te zeggen, of ze werkelijk hard porcelein waren of niet.

Het geluk diende hem, toen op 27 April 1694 de keurvorst van Saksen overleed en opgevolgd werd door zijn broeder FREDERIK AUGUST.

Bij zijne troonbestijging immers vond deze zijn schatkist uitgeput en zijn land verwoest door den oorlog. Hij was er dus op bedacht zijne inkomsten te vermeerderen en daarom begreep hij, in de eerste plaats naar het voorbeeld van Frankrijk gehouden te zijn de natuurlijke hulpbronnen van zijn land in exploitatie te brengen en vervolgens ook de bevordering van den handel met het buitenland zooveel mogelijk in het oog te houden.

TSCHIRNHAUS, die met den lijfarts van den vorst, Dr. PAULI, en met diens reisprediker, Dr. PAUL ANTON, in Leiden en daarna in Parijs had gestudeerd, heeft, vermoedelijk door hun tusschenkomst, in het voorjaar van 1696 van den Vorst een opdracht gekregen, alle vindplaatsen van jaspis, agaath, amethyst en topaas in Saksen te gaan bezoeken, en monsters dier producten in zijne slijp- en polijstinrichting te Kieslingswalde te doen bewerken.

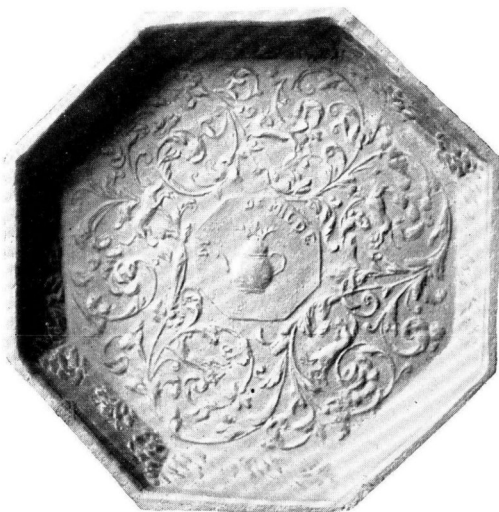
1) REINHARDT t. a. p.

Nr. 21

Nr. 22

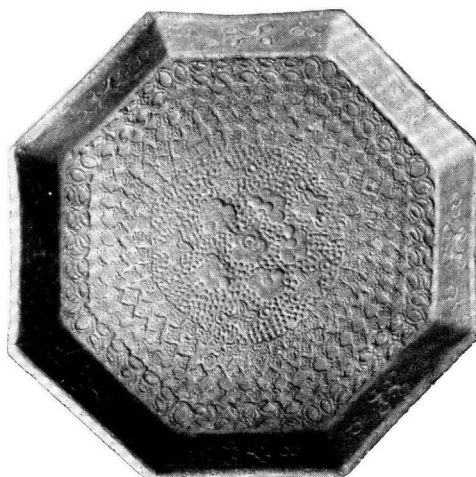
Nr. 23

Nr. 24

Nr. 27

Nr. 28

In 1697 of '98 richtte hij de zoogenaamde „Manufactur des rothen Kieses”, nabij Dresden op, alwaar hij fraaie voorwerpen liet slijpen, uit de bij Freiberg gevonden gesteenten, waarvan de verkoop aan vreemden ten strengste verboden was.

Tevens, om werk te verschaffen aan zijne slijp- en polijstinrichting, stelde TSCHIRNHAUS den Koning in 1699 voor, nabij Dresden eene glasfabriek op te richten waar groote stukken kristal, spiegelglas enz., zouden worden vervaardigd. In een bosch, waar veel brandhout voorhanden was, zou een tweede fabriek voor geblazen glas worden gebouwd. Men had groote verwachtingen, van de winsten dezer fabrieken, zoodat men niet aarzelde daartoe een kapitaal van 14000 Thaler bijeen te brengen.

Ten einde voor de natuurlijke producten van Saksen en voor die der fabrieken een afzet te vinden, alsook ten einde de aldaar bestaande nijverheids-ondernemingen te bestudeeren, werd door den Koning den 18 October 1701 aan TSCHIRNHAUS opgedragen om, voorzien van aanbevelingen van den Vorst van Fürstenberg, een reis naar Holland en Frankrijk te ondernemen.

Aan het verslag, omtrent deze reis uitgebracht aan den Koning in Maart 1702, valt voor ons het een en ander te ontleenen.¹⁾

Den 20sten October van Leipzig vertrokken, kwam hij den 26sten te Amsterdam en bezocht daar vele glashandelaren, onder andere ook NICOLAAS HARTSOEKER, die voor de Academie van Wetenschappen te Parijs en voor Oost-Indië allerlei optische glazen sleep en daartoe spiegelglas van noode had. Ook de meegebrachte monsters van marmer en edelgesteenten vielen bij de kooplui zeer in den smaak. De aandacht van TSCHIRNHAUS werd getrokken door eene machine welke 24 marmeren vloertegels tegelijkertijd kon slijpen, en welke ook voor het slijpen van spiegelglas geschikt was.

Bijzonder gunstig laat hij zich uit over AMELDONCK BLOCK, den vriend van SPINOZA, dien deze reeds 24 jaar als een volmaakt eerlijk man gekend heeft, en wien alle zaken evengoed waren toevertrouwd, alsof men er zelf bij tegenwoordig was.

In Den Haag bezocht hij den gezant van Saksen, VON GERNSDORF, waarna hij naar Delft toog.

In het door hem uitgebrachte verslag lezen wij daarover: „Gieng ich nacher Delft, und habe alldar ihre sogenannten porcelein-wercke mir gar genau bekannt gemacht besonders die glasur, den ofen zum brand setzen, damit nichts anhänget, oder auch in Brennen es nicht unrein wird, so unseres orthes ganz unbekannt.”

¹⁾ Zie REINHARDT t. a. p. blz. 37. Het verslag volgt, voorzoover het op Nederland betrekking heeft, in zijn geheel als bijlage I hierachter.

Zijn verblijf te Delft duurde van 1 tot 8 November 1701.

Het verslag eindigt met de mededeeling dat hij in Holland en in Parijs verschillende personen had opgezocht, met wie hij in briefwisseling zou blijven in het belang van de Saksische industrie.

Het treft ons, dat in dit verslag met geen enkel woord melding wordt gemaakt, noch van het rood-porcelein, noch van het roode steengoed en aardewerk, het eerste en tweede gelijk wij zagen, uitsluitend door ARY DE MILDE, het derde ook door andere fabrikanten te Delft vervaardigd.

Toch moet TSCHIRNHAUS te Delft het rood-porcelein gezien, en er met DE MILDE over gesproken hebben, hoe zou hij anders eenige weken later te Parijs aan zijn vriend, den scheikundige HOMBURG een voorschrift tot bereiding van rood-porcelein hebben kunnen geven, onder de bepaling, dat HOMBURG het voor zijn dood niet openbaar mocht maken.

Zou het niet mogelijk zijn, dat TSCHIRNHAUS er in geslaagd is, met ARY DE MILDE een overeenkomst te sluiten in zake het rood-porcelein, steengoed en aardewerk en daarbij ook eenige inlichtingen bekomen heeft betreffende de grondstoffen, welke bij de bereiding noodig waren?

Hij zal dan hiervan onmiddellijk kennis gegeven hebben aan VON FÜRSTENBERG, zoodat hij het in zijn eindrapport niet weer behoefde te vermelden, of, wat wellicht nog meer voor de hand ligt, hij heeft het geheim gehouden om er later als eigen uitvinding mede voor den dag te kunnen komen.

Aan HOMBURG heeft hij dan ook de van DE MILDE ontvangen inlichtingen medegedeeld als eigen uitvindingen, alhoewel die inlichtingen, toch nog niet volledig waren ¹⁾; immers zes jaar later in zijn schrijven aan Bergrat PABST ²⁾ spreekt hij er nog over als een volkomen geheimgehouden product en wil hij alles in het werk stellen om het geheim te weten te komen.

Begin Februari 1702 kwam TSCHIRNHAUS te Dresden, en vond daar, in het paleis van den Stadhouder, BÖTTGER, die er sedert 27 Nov. 1701 onder strenge bewaking vertoefde. De koning verschafte hem alles wat hij noodig had of beeerde noodig te hebben, maar, zooals te verwachten was, zonder resultaat.

TSCHIRNHAUS' voorstel tot het stichten van een fabriek voor porcelein en aardewerk moest toen wel in slechte aarde vallen.

De Koning stelde zich immers gouden bergen voor van de vondsten van BÖTTGER en had geen ooren voor iets anders. Eerst nadat BÖTTGER's plannen niet voor onmiddellijke verwezenlijking vatbaar bleken, zoodat hij zich zelfs 's Konings tijdelijke

1) REINHARDT t. a. p. blz. 47, noot 70 en bladz. 90.

2) REINHARDT t. a. p. blz. 45.

ongenade op den hals had gehaald, kon, toen BÖTTGER weder in de gunst was gekomen, in het nieuwe laboratorium op de Jungfernbastei ook voor TSCHIRNHAUS plaats worden aangewezen tot het vervaardigen van Delftsch aardewerk, roodporcelein, en rood steengoed.

Bij een besluit van 30 Nov. 1707 werd het laboratorium op feestelijke wijze ter beschikking van BÖTTGER gesteld, onder toezicht van TSCHIRNHAUS. 1)

REINHARDT bespreekt een tot dusver onbekenden, althans nooit uitgegeven brief van TSCHIRNHAUS aan Bergrat PABST, in Freiburg dd. 1 Dec. 1707, dus geschreven een dag later dan de uitgifte van bovengenoemd besluit. Deze brief luidt vertaald:

„Mijnheer, mijn zeer geëerde en dierbare vriend, Zijne Doorluchtigheid de „Heer Stadhouder is nu aangekomen, dus is er hier veel te doen, en het ziet er „naar uit, dat er veel zal worden veranderd. Zijne Majesteit is nog niet bij ons „geweest, wat veel leed doet. Het heeft den schijn, alsof een hoog geplaatst „persoon den pottenbakker omkoopt. Men beproeft van zijn grondstof te verkrijgen „en men intrigeert bij zekere personen om de porceleinvervaardiging tegen te werken. „Ik ben zoo goed mogelijk een voorspraak geweest bij Zijne Doorluchtigheid, ten „behoefte van U en het welslagen der zaak. Ik verzoek U toch vooral den be- „wusten persoon bij mij te laten komen, en wel zoo spoedig mogelijk. Ook wordt „door den bewusten persoon, met vriendelijksten groet onverwijld 5 centenaren „salpeter verlangd. Wees zoo goed, en laat aan de bezorging van deze twee „zaken niets ontbreken. Namelijk wat de persoon betreft die hier moet komen, „en wat betreft het salpeter, opdat van onzen kant niets verzuimd worde. Spoedig „meer, maar ik kan wegens gebrek aan tijd niets meer melden, dan dat ik, na „vriendelijke groeten steeds verblijf” enz. enz.

In de eerste plaats vestigen wij de aandacht op het woord omkooopen, dat kwalijk gebruikt kon zijn, wanneer niet vroeger een verkoop had plaats gehad. Er was dus, blijkt hier, een pottenbakker, wiens geheime grondstof door TSCHIRNHAUS was gekocht. Deze grondstof was die voor roodporcelein.

Immers ook naar aanleiding van bovenstaand schrijven merkt REINHARDT op 2) dat door TSCHIRNHAUS met nadruk op het zoeken naar porcelein wordt gewezen als een der voornaamste bezigheden in het laboratorium. Nu zou men kunnen tegenwerpen dat hier van porcelein gesproken wordt, zooals men ook het gewone Delftsche aardewerk wel porcelein noemde, maar hier is TSCHIRNHAUS aan het woord, die van een bijzonder streng geheim gehouden materiaal spreekt, waaraan vakmannen en afgunstigen concurrenten veel gelegen was.

1) REINHARDT, t. a. p. blz. 89.

2) REINHARDT, t. a. p. blz. 90.

De grondstoffen der Delftsche fabrieken waren bekend, daarom kan daarbij dus niet van geheimhouding sprake zijn.

Prof. REINHARDT wil hiermede bewijzen, dat TSCHIRNHAUS over zijn eigen uitvinding van het porcelein sprak, omdat hij de eenige was volgens REINHARDT die op dat oogenblik aan porcelein denken kon, hij ziet daarbij echter het roodporcelein van ARY DE MILDE over het hoofd. Dit bestond ook en de juiste samenstelling van deze grondstoffen te kennen, ware wel degelijk van groot belang voor afgunstigen en natuurlijk niet het minst voor de nieuwe onderneming. De brief is zelfs veel duidelijker, wanneer wij daarbij niet aan TSCHIRNHAUS' eigen proeven, maar aan het Delftsche geheim denken.

Het wil ons dan ook voorkomen dat het bezoek aan Delft in 1701 TSCHIRNHAUS wel degelijk met ARY DE MILDE in verbinding moet hebben gebracht, omdat de laatste zeker als een van de bekwaamste pottenbakkers bekend stond, terwijl òn zijn bijzonder fabriikaat (de rood-steengoed en de rood-porcelainen theepotten) òn het gerucht zijner onderzoekingen, den schranderen geleerde niet kunnen zijn ontgaan. En ofschoon van de onderhandelingen geen schriftelijk bewijs over is, wat bij de geheimhouding van dergelijke uitvindingen vooral in dien tijd volstrekt niet verwonderen kan, lijkt het ons meer dan waarschijnlijk dat ook in dezen brief met „den pottenbakker”, van wiens materie men probeert iets te krijgen niemand anders dan DE MILDE zelf bedoeld wordt en met de „bewuste persoon” die overkomen moet, dan bedoeld wordt wel niet DE MILDE zelf, maar dan toch de man die met DE MILDE's geheim was bekend gemaakt, omdat DE MILDE zelf op zijn 73ste jaar geen zin had, of niet in staat was geheel naar Saksen te trekken. Trouwens reeds ruim een maand later zou hij overlijden.

Waarom dit ons een niet ongegronde veronderstelling lijkt, zal wel duidelijk worden wanneer men bedenkt dat de eerste proeven van het werk van TSCHIRNHAUS en BÖTTGER, dat zij na 1708 in het laboratorium op de Jungfernbastei te Dresden maakten, voorwerpen van rood-porcelein waren en de verschillende roode theepotten van DE MILDE, die in de verzameling te Dresden voorkomen zelfs somwijlen zijn gehouden voor voortbrengselen van die eerste techniek, terwijl zij toch inderdaad DE MILDE's merk dragen en, zooals wij aantoonen, vroeger vervaardigd zijn, dan het werk van BÖTTGER. Men heeft in enkele werken, over de geschiedenis van het porcelein deze potten zelfs met min of meer gewrongen redeneeringen aan BÖTTGER willen toeschrijven, zoo heeft bijvoorbeeld SCHNORR v. CAROLSFELD er op gevonden dat BÖTTGER met zijn eigen materiaal naar de producten van DE MILDE heeft gevormd, maar verzuimde het merk te verwijderen¹⁾, eene handelwijze die waarlijk ongeloofelijk is, en een dergelijke uit-

1) Dr. SCHNORR VON CAROLSFELD, Porzellan blz. 25.

legging is dan ook onvereinigbaar met de meening van BERLING, dien men zeker groote autoriteit in dezen niet ontzeggen mag ¹⁾.

ZIMMERMANN ontkent evenmin dat de rood-porceleinen potjes, door DE MILDE zelf zouden zijn gebakken, maar hij wil daarentegen afdingen op iets anders, door te beweren dat de slijping en polijsting dier potjes, voor zooveel noodig, niet door DE MILDE-zelf zou zijn gebeurd, maar door werklieden van BÖTTGER, die de potjes zouden hebben opgekocht, om ze na deze kunstbewerkingen met winst te kunnen van de hand zetten. Voor dit in-zich-zelf ook wel wat vreemd betoog, haalt hij dan als bewijs een theepotje aan, dat zich in het Germaansche Museum te Neurenberg bevindt, en dat versierd is met geslepen Boheemsche granaten, op dezelfde manier, als ook BÖTTGER zijn werk versierde. Maar deze rede-neering stelt de zaak toch wel eenigszins verkeerd voor! Immers hoeveel eenvoudiger is het niet, om te veronderstellen dat TSCHIRNHAUS die voor die Boheemsche granaten, zooals uit REINHARDTS boekje blijkt ²⁾, herhaaldelijk toepassingen trachtte te vinden, aan DE MILDE zal hebben opgedragen, om eens enkele rood-porceleinen potjes te maken en die met deze glinsterende halfedelsteenen te versieren, en dat hij die potjes, met de verschillende andere proeven van DE MILDE'S werk als voorbeelden zal hebben mede genomen of aan den Keurvorst zal hebben toegezonden. Men bedenke daarbij bovendien, dat de in onzen hierboven gegeven catalogus van DE MILDE'S werk beschreven potjes, met kleurversiering meer kleuren en betere afwerking vertoonen, dan de potjes van BÖTTGER, die meestal slechts wit, blauw, geel en groen gebruikte. (Zie afbeelding No. 56.)

Het zegt wel niet veel, maar het zegt toch zeker iets vóór onze bewering van een overeenkomst tusschen DE MILDE en de heeren in Saksen, dat deze potjes meerendeel in het voorheen Saksisch Keurvorstelijk bezit gevonden worden. Daartegenover blijkt niets ervan, dat DE MILDE in het groot rood-porceleinen potjes gemaakt heeft. Wij veronderstellen dat DE MILDE, die veel aftrek had van zijn steengoed-potjes, in de zooveel kostbaarder fabricage van rood-porceleinen, niet het minste voordeel zag, en zeer ingenomen was met de mogelijkheid het geheim aan den Keurvorst te verkoopen.

Er is in de Meiszner archieven over DE MILDE tot nu toe niets gevonden, maar het is mogelijk dat iemand die de zaak uit dit oogpunt beziet, daarvoor toch nog wel bewijzen zou kunnen aantreffen en wij zouden misschien in de nog

1) BERLING, Das Meissner Porzellan blz. 154: „Ich kann mir nicht denken das BÖTTGER oder irgend ein anderer Leiter der Meissner Manufactur es gestattet habe, die Fabrik-Erzeugnisse in dieser Weise.... zu bezeichnen.“

2) Zie ook hiervóór blz. 24.

niet bekende instructie die TSCHIRNHAUS van den Saksischen Stadhouder VON FUERSTENBERG heeft gekregen, of in de daarop gevolgde correspondentie wel een, zoodanige aanwijzing kunnen verwachten.

Een andere mogelijkheid zou kunnen wezen, dat onder de eerste werklieden bij BÖTTGER zich Hollanders bevonden, die met DE MILDE in aanraking waren geweest, bijv. bij hem hadden gewerkt; de eenige wiens naam ons bekend is echter RÜLLENER, was volgens ZIMMERMANN „slechts een Duitscher”.

Toch weten wij uit een door ZIMMERMANN aangehaald stuk ¹⁾ dat deze RÜLLENER in Februari 1708 door bemiddeling van den Saksischen gezant in den Haag naar Dresden gezonden werd. De veronderstelling ligt dus voor de hand, dat deze gezant, bij wien reeds in November of December door TSCHIRNHAUS door middel en wellicht bij monde van zijn vertrouwde PABST met nadruk er op gewezen was, dat er groot belang was bij het vasthouden aan DE MILDE en zijn geheim, dat deze gezant, meenen wij, toen DE MILDE zelf in Januari was gestorven en hij dus dezen-zelf niet meer kon overhalen om te gaan, liever een toevallig aanwezigen Duitschen pottenbakker met de overneming van het geheim en de overbrenging ervan naar Dresden belastte, dan een Delftenaar, omdat deze Duitscher door zijn landsman beter werd vertrouwd en bovendien door zijn bekendheid met de taal beter in staat zou wezen om de zaak in Dresden duidelijk te maken. Tusschen DE MILDE's dood in Januari en den overtocht van RÜLLENER in Februari, is o. i. ontegenzeggelijk verband. De vraag blijft dan in het midden of deze RÜLLENER misschien nog in vroegere betrekking tot TSCHIRNHAUS had gestaan, bijv. als werker in zijn glasslijperij of iets dergelijks, en door TSCHIRNHAUS en PABST naar Holland was gezonden om het geheim over te nemen, zoodat de rol van den gezant in dat geval nog meer ondergeschikt was. Dat doet er voor de kwestie zelf immers niets toe. Hoofdzaak is en blijft, dat DE MILDE het door TSCHIRNHAUS gezochte geheim kende, dat deze laatste, die na in 1701 met DE MILDE overeengekomen te zijn, nog steeds het geheim niet verkregen had, vreesde voor concurrenten, aandrang op uitlevering ervan aan hem, TSCHIRNHAUS, en in Februari 1708 eindelijk door den gezant de overkomst van een pottenbakker wist te verkrijgen, in wien wij „den bewusten persoon” van den brief terugvinden.

ZIMMERMANN verhaalt verder ²⁾, dat de lijfmedicus van BÖTTGER, Dr. BARTELMEI, in 1707 in het vertrouwen der leiders van het laboratorium genomen, in het voorjaar van 1708 reisde om de voor de proeven noodige grondstoffen in Duitschland zelf te vinden en in het algemeen bijeen te brengen, wat voor de zaak

1) Zie: Frühzeit blz. 34.

2) ZIMMERMANN t. a. p. blz. 36.

dienstig kon zijn. In het einde van Mei nu, zoo vinden wij in zijn reisjournaal, had Dr. BARTELMEI een goede ontmoeting, welke voor de uitvinding van groot belang werd. Hij ontmoette namelijk in de buurt van LÜNEBURG, bij een groote stad, die hij echter niet noemt, een „kuriosen” pottenbakker, die hem de samenstelling van een zeer fraaie en witte glazuur zoude hebben toevertrouwd, welke mededeeling „barer Unsinn” bleek te zijn. Beter was echter een tweede recept, dat hij gaf en dat niets anders bleek te zijn dan het juiste recept voor de roodporceleinbereiding uit een mengsel van een zeer moeilijk te smelten kleisoort en een smeltmiddel ¹⁾).

Het lijkt een sprookje: er wordt gezocht naar de samenstelling van roodporcelein en in een ongenoemde plaats deelt hem een geheel onbekende en niet genoemde pottenbakker het geheim mede. Maar als wij het nu eens op andere wijze bezien, wordt het dan niet duidelijker? TSCHIRNHAUS had, in de wetenschap, dat DE MILDE het geheim kende, dit van hem gekocht, maar het was eerst geleverd in de eerste dagen van 1708, toen RÜLLENER, de Brandenburger, die, naar wij reeds vermoedden, door bemiddeling van den Saksischen gezant, bij DE MILDE het geheim zoude hebben overgenomen, in Dresden aankwam. Om nu echter de eer der uitvinding hoog te houden werd het geheimzinnige verhaal van BARTELMEI verkozen boven het nuchtere feit der transactie. Het wil ons verder voorkomen, dat men om ARY DE MILDE de eer der uitvinding van het roodporcelein in Europa te ontnemen, later nog eene poging in het werk heeft gesteld. Wij bedoelen de vervaardiging van het zoogenaamde Meissner manuscript, waarover Professor HEINTZE den 15 Mei 1898 in de vergadering van de Saksische Ingenieurs- en Architectenvereniging een voordracht heeft gehouden. Dit stuk wordt door Prof. Dr. ZIMMERMANN, evenals door Prof. Dr. REINHARDT, als bijlage in hunne reeds genoemde werken opgenomen en als een zeer waardevol geschrift beschouwd.

Wanneer wij echter het verslag van de vergadering voornoemd, d.d. 15 Mei 1898 doorlezen, dan treft het ons hoe weinig zeker Professor HEINTZE zich uitlaat. Het Meissner manuscript wordt door hem een ambtelijk rapport genoemd, altijd in afschrift, want het origineel is niet meer aanwezig, en wordt door hem, met zeker voorbehoud, medegedeeld, welk voorbehoud vernemen wij niet.

Volgens bevel des Konings dd. 1723 werd een boek aangelegd, waarin alles wat op de porceleinvervaardiging betrekking had, opgenomen moest worden. Dit bevel werd vernieuwd in 1731, toen de Koning zich de opperste leiding voorbeheld. Het werd voor zoo gewichtig gehouden, dat het in een kast met drie verschillende sloten bewaard werd. De opname van het manuscript, in dit

¹⁾ t. a. p. blz. 282.

boek terstond na de ontdekking, is zeer begrijpelijk. Maar daar het noch dagteekening noch onderteekening draagt, kan het weinig gewicht in de schaal leggen.

Wanneer wij in aanmerking nemen, dat ZIMMERMANN omtrent BÖTTGER, wiens groote bewonderaar hij anders is, schrijft, dat hij den koning om vergiffenis bad voor de door hem gepleegde bedriegerijen en desniettegenstaande na enkele jaren in 1713 in tegenwoordigheid des Konings en van vele getuigen koper in goud en lood in zilver veranderde¹⁾, en dat BERLING zegt „BÖTTGER en de andere betrokkenen hebben het met de waarheid zoo precies niet genomen”²⁾ enz. enz. en wanneer men weet dat BÖTTGER, wanneer het er op aankwam zich ten koste van anderen in een zoo goed mogelijk licht te plaatsen, nooit om gronden verlegen was, en wanneer ook Professor HEINTZE slechts met zeker voorbehoud spreekt, dan vermeenen wij tot twijfel omtrent het manuscript gerechtigd te zijn.

Het is nml. volstrekt niet uitgesloten dat BÖTTGER, toen hij volkomen op de hoogte was, dank mede aan het verkrijgen van het geheim der rood-porceleinvervaardiging van DE MILDE of iemand uit zijne omgeving, het manuscript samengesteld en in het archief gedeponereerd heeft en dat het later volkomen te goeder trouw in „het boek” is opgenomen.

Zoolang er evenwel geene bewijzen van de waarheid van den inhoud geleverd zijn, vermeenen wij, dat het aan de aanspraken van ARY DE MILDE geen nadeel kan toebrengen.

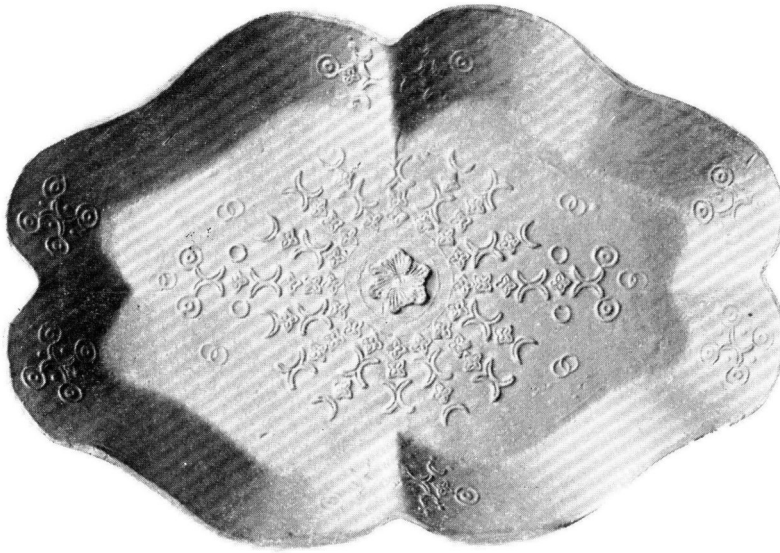
Er is inderdaad in deze gansche geschiedenis veel, dat opgehelderd wordt door de veronderstelling, dat DE MILDE het porcelein-geheim aan TSCHIRNHAUS en BÖTTGER en de zijnen heeft overgeleverd!

Dat er tusschen 6 Januari 1708 en 14 Juli van dat jaar iets bijzonders gebeurd is mag ook nog daaruit blijken, dat de reeds genoemde Dr. BARTELMEI die reeds in het begin van 1708 een eed van geheimhouding had afgelegd, er op 14 Juli 1708, wederom een moest doen. Waarom anders, vragen wij, dan omdat er een nieuw geheim bijgekomen was?

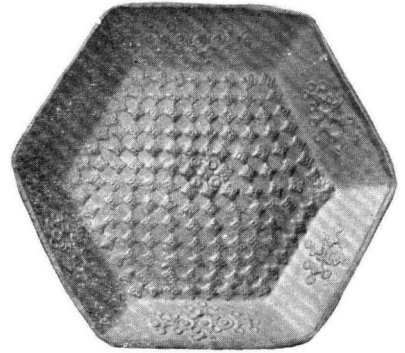
Maar ook al zou men, zelfs na dit alles, ons willen tegenspreken, dat de uitvinding door TSCHIRNHAUS gedaan, eenvoudig de toepassing was van het hem door DE MILDE verkochte geheim, zoodat DE MILDE persoonlijk, zij het dan indirect, op de gebeurtenissen in het laboratorium op de Jungfernbastei invloed geoeffend heeft, dan blijft toch nog altijd het onbetwistbare feit over, dat DE

1) ZIMMERMANN, bladz. 94.

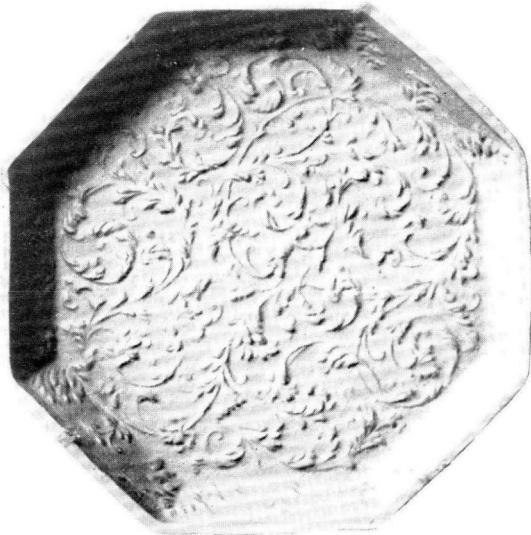
2) Dr. KARL BERLING, bladz. 16 en 22.

Nr. 26

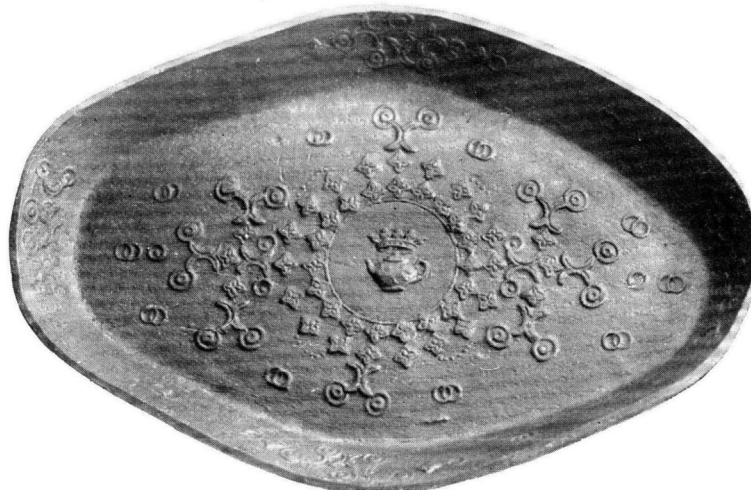
Nr. 30

Nr. 29

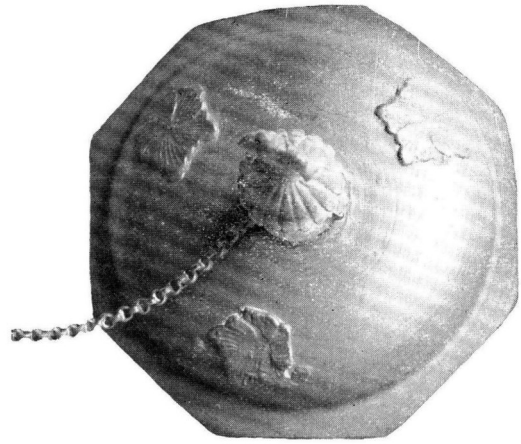
Nr. 31

Nr. 25

Nr. 32

Nr. 32a

Nr. 33

Nr. 34

Nr. 35

Nr. 36

Nr. 37

Nr. 38

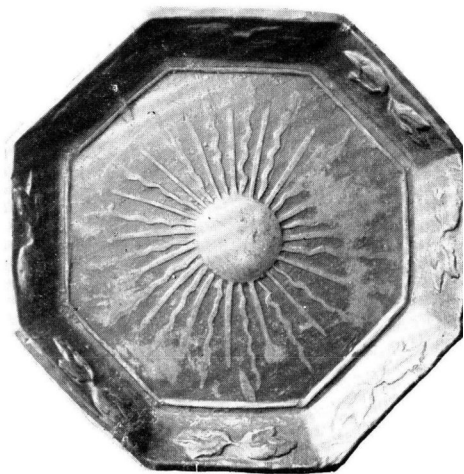
Nr. 39

Nr. 40

Nr. 41

Nr. 42

Nr. 43

Nr. 44

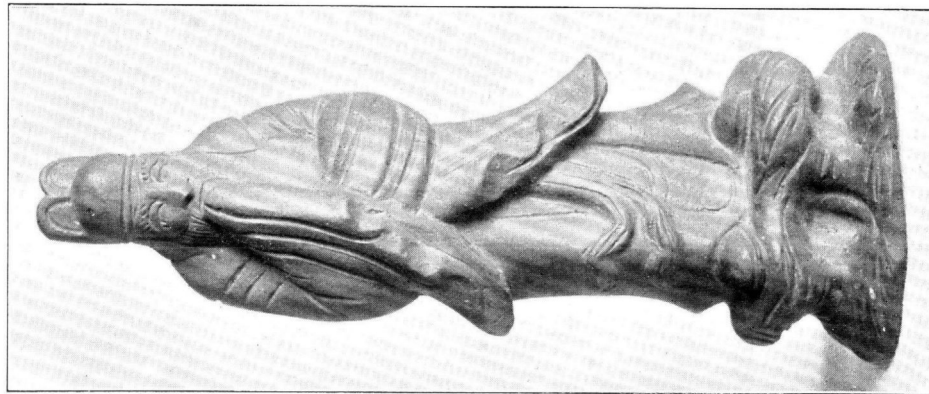

Nr. 45

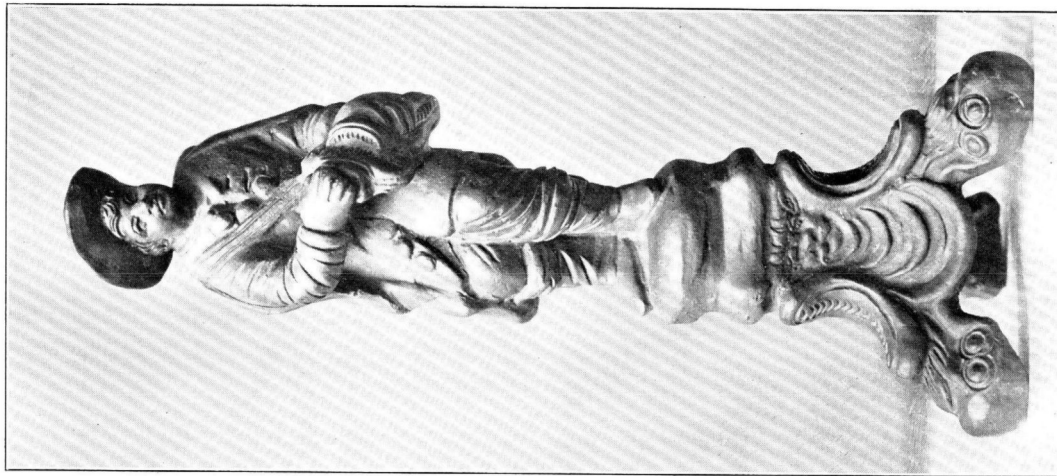

Nr. 46

Nr. 47

Nr. 48

Nr. 50

Nr. 49

MILDE rood-porceleinen theepotten maakte van een grondstof, welke met die der eerste Saksische potjes, ook volgens de verklaring van BERLING, absoluut overeenkomt, maar die in ouderdom deze laatste met verscheidene jaren overtreft.

De roem van DE MILDE, dat hij inderdaad in Europa rood-porcelijn maakte, vóórdat iemand anders daarin was geslaagd, is daarmede eens voor al vastgesteld. Hij deelde evenwel het lot van zoo menigen uitvinder, dat hij zelf niet de gelegenheid zocht, om zijn uitvinding met voordeel toe te passen, of haar verder te ontwikkelen.

Dat dit in Saksen gebeurde, is zeker de roem van BÖTTGER, maar evengoed als het hoogst onbillijk is, om daarom de verdiensten van VON TSCHIRNHAUS tegenover die van BÖTTGER te verkleinen, is het misschien in nog hoogere mate onrechtvaardig om aan DE MILDE de eer niet te geven, van inderdaad de eerste te zijn geweest.

Mogen wij dan ook het resultaat van onze onderzoekingen en van de hiervoor ten beste gegeven overwegingen als het ware samenvatten in enkele kort geformuleerde conclusies, dan zouden wij dit in de volgende woorden willen doen:

1e. Dat ARY DE MILDE te Delft de eerste is geweest in Europa die op de gedachte is gekomen meer en minder smeltbare grondstoffen in poedervorm te vermengen en te verwerken, zoodat er een niet-poreuse substantie: het roode-porcelijn verkregen werd. Dit vóór 8 November 1701 toen BÖTTGER nog apothekersleerling te Berlijn was.

2e. Dat TSCHIRNHAUS te Delft vóór 8 November 1701 eenige mededeeling omtrent de samenstelling van de grondstof heeft gekregen en eene overeenkomst heeft gesloten over den afstand van het geheim.

3e. Dat alle proefnemingen en onderzoekingen van TSCHIRNHAUS en BÖTTGER, niettegenstaande de inlichtingen van DE MILDE in 1701 gegeven, zonder gevolg gebleven zijn.

4e. Dat aan TSCHIRNHAUS en BÖTTGER op 1 December 1707 de wijze van vervaardiging van het rood-porcelijn nog niet bekend was.

5e. Dat eerst na aankomst van den in Delft door DE MILDE voorgelichten pottenbakker RÜLLENER, door nakoming van de sub 2e genoemde overeenkomst aan TSCHIRNHAUS het vervaardigen van rood-porcelijn gelukte, welk rood-porcelijn de onmiddellijke voorganger was van het witte porcelijn, dat weliswaar uit andere grondstoffen is samengesteld, maar in een mengsel, dat in zijn hoofdeigenschappen met dat van het rood-porcelijn geheel overeenkomt.

Waar dus ZIMMERMANN aan BÖTTGER den eeretitel geeft van eersten ceramischen technicus der wereld, daar achten wij daarop zeker zeer veel af te dingen en wij zouden dien titel eer voor den Delftschen ARY DE MILDE willen opeischen, die gezocht en gevonden heeft eene grondstof, welke de hoofdeigenschappen van het porcelein bezit.

REINHARDTS vraag, waarmede wij dit opstel begonnen:

„TSCHIRNHAUS oder BÖTTGER?“ is dus voor ons geen vraag meer, maar het antwoord valt anders uit dan REINHARDT zou wenschen, namelijk: „Weder BÖTTGER, noch TSCHIRNHAUS, sondern ARY DE MILDE.“

Die eenvoudige Delftsche „theepotbacker“ mag naast de verdienstelijkste Nederlanders der zeventiende eeuw met eere worden genoemd.

Arnhem, 1915.

Nr. 51

Nr. 52

Nr. 52a

Nr. 53

Nr. 55

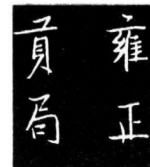
Nr. 56

Nr. 53a

Nr. 54

Nr. 54a

BIJLAGE I.

VERSLAG VANE, W. VON TSCHIRNHAUS' REIS IN 1701, DOOR HOLLAND.

Durchlachtigster Fürst, Gnädigster Herr.

„Ew. Hochf. Durchl. werden sich gnädigst erinnern, welchergestalt deroselben ich meine rationes in Unterthänigkeit vorgestellt, welche mich bewogen zu Ihrer Königl. Maj. unsers allergnädigsten Herrns Interesse eine Reyse über Holland durch die Niederlande nach Paris zu thun, Weiln denn solche nicht allein gütigst approbiret, sondern auch hierauf ich mit beyliegender Instruktion sub lit. B de dato Wermssdorf den 18. Octobr. 1701 gnädigst versehen worden, Alss habe mich sogleich nacher Leipzig verfüget, bin den 20sten dito von dar abgegangen, und am 26sten in Amsterdam arriviret, alldar mich 8 Tage aufgehalten, und daselbst (1) mit einem Makelaer (welchem alle verkauffenden Wahren bekannt) namens Pieter van Wick, aussführlich besprochen, ihme wegen hiesiger Glasshütten, und, was man mit selbiger intentioniret seye, alles notificiret, Dargegen er mich promittiret, alles, allerorthen wohl bekannt zu machen, und mich darneben gebethen, dass man ihm von jeder Sorte etwas zusenden möchte, Es sollten auch Leuthe nacher Leipzig abgesendet werden, umb solche Glässer alldar in Rothhäubts Hoffe in Augensehein zu nehmen, Hat mir auch unterschiedene Leuthe, so mit allerhand Glass Wahren handeln, zugewiesen; (2) Bin ich etliche mahl auf dem Blumen Marckt in dem Sandloper bey einem Glass Händler, namens Jean ver Holst gewesen; dieser hat bereits von vielen Jahren her, die Crystallinen Glässer aus Sachssen, so zu Pretzsch verfertigt worden, in Ambsterdamb debitiret, dergleichen er iezo wenig mehr hatte, doch gross Verlangen trug, etwas hinwieder zu haben; Alss ich ihm nun speciallissime zu verstehen gab, wie voriezo alles besser, als vormahlss zu Pretzsch, eingerichtet sey, und, dass man nunmehr von allen Sorten Glass in Copia wird haben können, war er darüber sonderlich erfreuet, Gab darbey vor, dass er entweder alles selbst in Augensehein nehmen, oder doch durch gewisse Leuthe, so alle Messen von Amsterdam nacher Leipzig kämen, solches thun, und Wahren abnehmen lassen wolte, Man habe iezo in Holland fast kein schön Crystallin Glass, welches doch sonderlich nacher OostIndien verlanget würde, zeigete mir darbey seinen wenigen Vorrath, so er annoch hatte, und bath inständig, man sollte doch, so bald möglich etwas zur Probe übersenden, Er wolte gewiss in grosser Menge darvon nehmen; Denn in ganz Holland, besonders im Haag nach solchen CrystallinGlässern, grosse Nachfrage wäre.

(3) Habe ich von eben dieser Materie mit Mr. Nicolas Hartsoecker, welcher vor die Academie in Franckreich pour les sciences u. nacher OstIndien allerhand optische Gläser und Perspective verfertigt, weitläufig geredet, der mich auch gar hoch gebethen, ihme Glass-Tafeln, wie mir bekannt, dass hierzu von nöthen, procuriren solte; (4) Wegen der Marmor und Edelgesteine habe solche auch aller orthen durch mitgenommene proben bekannt gemacht, besonders desshalber mit Claes van Loenen, Mr. Metselaer und noch viele andern Architecten conferiret, Da ihnen denn die mitgebrachten Proben alle sehr wohlgefallen, u. sind sie willens, Leuthe anhero zu senden, die alles selbst in Augensehein nehmen, und gewisse Marmor-Brüche, so ihnen anstünden, vor sich zahlen lassen wollten, alss welches sie in Italien auch zu thun pflageten; (5) Hiernächst habe ich eine gewisse Machine wohl betrachtet, und deren

Construction und Gebrauch erlernt, mittelst deren auf einmahl 24 MarmorSteine, zu Fussböden in Gemächern, können poliret, auch mit selbiger auf gleiche Arth, kleine Spiegel von Ellen gross, wie man solche sehr zu Nürnberg verlanget, verfertigt werden; und

(6) mit einem Nahmens Schüller, so von Breslau bürtig ist und mir von langer Zeit her bekannt gewesen, gesprochen, und ihm dieses alles zu erkennen gegeben, Dieser Mann hat sehr viele Commissiones von grosser Wichtigkeit, auss Teutschland auf sich, Und er hat mir unter andern, von einem gemeinen Manne, nicht weit von Breslau wohnhaftig gesaget, der sehr schön auf den Porcelain mahlen könne, Wie er mir denn sehr schöne Proben gewiesen, die denen Holländern so wohl gefallen, dass sie viel Geld geben wolten, umb ihn nacher Delft zu haben; Welcher mir verhoffentlich zu meinem Vorhaben im Porcelain sehr dienlich seyn wird,

Ueber dieses habe ich zu Amsterdamb, einem gewissen Manne, nahmens A meldonck, Bloeck, welchen ich von mehr als 24 Jahren her, vor einen perfecten honnêt homme erkannt, alle mein Vorhaben wegen der Glasshütten, Edelgesteine, Bleche, blauer Farbe etc. entdeckt; Dieser lebet vor sich, und ist allerorthen mit mir gewesen, umb, was ich mit opgedachten Leuthen geredet, anzuhören, Er will stets mit mir correspondiren, Und kann auch durch ihn alles so wohl gethan werden, als wenn ich selbst zugegen wäre; Ich habe ihm auch bereits meine Retour aus Paris, und mein Arrivo alhier zu Dresden, nebst Uebersendung gewisser Proben von blauer Farbe bekannt gemacht, und verlanget er sehr nach den pretio von Blechen,

Von offermelten Amsterdamb bin ich den 4ten November nach dem Haag gereysset, und daselbst den Königl. Envoyé, den Herrn von Gersdorf wegen Sicherheit der Reysse nacher Franckreich consuliret, der mir auch allen Vorschub hierinnen gethan, Und, weil sichs mit dem Passe, so ich vom Spanischen Ambassadeur verlangete, in etwas verweylete, Gieng ich nacher Delft, und habe alldar ihre sogenannten Porcelain Wercke mir gar genau bekannt gemacht, besonders die Glasur, den Ofen zum Brand zu sezen, damit nichts anhänget, oder auch in Brennen es nicht unrein wird, so unseres orthes ganz unbekannt;

Den 8ten Reysete ich nacher Antwerpen.

Hauptstaatsarchiv Dresden. Zie C. Reinhardt: Tschirnhaus oder Böttger? blz, 36 envlg.

BIJLAGE II.

EIN KAPITTEL UEBER DIE ERFINDUNG DER PORZELLANS.

Sie sind aber auch noch weiter herunter gangen, und haben auch viele Experimente durch Schmelzen und calciniren deren andern Metallen und mit denen mittel Mineralien gemacht, da sie denn endlich auch auf die colorirten Erden kommen und gefunden, dass immer eine mehr vor der andere flüssig als die andere, auch aus denen geflossenen gesehen, dass immer eine andere Coloer als die andere in Flusse gebe, sind sie anfänglich darauf gefallen, dass sie marmorirte Flüssgen, auf Art derer holländischen blauen Delfter darauss zu erst verfertigen wollen, da sie aber nachhero durch das Feuer gefunden, dass immer eine solche colorirte Erde mehr strenger die andere weichflüssiger sey als die andere, also nicht gleiche Politur auf selber angenommen, weilten sich eine Erde nicht wie die andere poliren lässt, sondern die strengflüssigen poröser auf der Politur blieben. Sind sie endlich auf Massen gefallen umb theils die strengeren Erden, durch Zusatz anderer flüssigeren Erden, dahin zu bringen, dass sie mit denen flüssigeren Erden in einem

Grad der Compactitaet kämen, also jede ihren Glantz gleich mit der andern in einem Grad des Feuers erlange, und da sie gefunden, dass sonderlich der Leim aus dem Blausischen Grunde leicht flüssig, haben sie solchen an stad eines Flusses der strengeren sonderlich Nirrenberger Roth oder Erde dem Befinden oder Grad des Feuers nach in denen Oeffen zugesetzt, aus welchen Massen nachdem sie solche erfunden sie auch nachgehendes eine Possibilitaet gesehen, dass sich solche nicht allein in Verfertigung derer flüssigen tractiren lassen, sondern auch dass selbe in Brennen compact und Porcellainehafft sich in denen Proben gebrennet. Auch da sie die Politur angenommen, sind sie auch weiter mit ihren Gedancken gestiegen, und haben auf einfarbiges Geschirr zu Thee und Caffé rafinirt, auch deswegen sich umb Leute bekümmert, die aus denen Massen Schälchen und Copchen trehen könnten, welches denn anfänglich kostbar gewesen, so dass der seelige Baron Böttger dem damaligen Hoff-Töpfer FISCHERN täglich einen Ducaten hat zahlen müssen, dass er nur auf TöpferArt ihm einige Proben getrehet, so auch ziemlich dicke nach TöpferArt aus freuer Faust gewesen, und ausgefallen. Ueber dieses auch schwer hergangen Töpfer zu bekommen, massen sich niemand in Dresden hat finden wollen, so die Arbeit angehen wollen, ohngeachtet an dem Rath Hausse in Dresden ein Königliches Patent deswegen angeschlagen gewesen, dass einige Töpfer sollten angenommen und mit genugsahmen Solt versehen werden, weilen sie besorget es möchte keinen Bestand mit dieser Arbeit haben. Da sich nun hier niemand finden wollen, sind Deputirte nach Pirna geschicket worden die einem Meister und Bürger mit Namen GEITNERN noch persuadiret, dass er mit nach Dresden gezogen, allwo er nachgehendes in Hoffrath Bartholomäus Hausse, von etnem Goldschmied IRMINGERN genennet, so in Silber hat trehen können, das Geschirre mit Treh-füssgen abzutuchen ist unterrichtet worden, als welcher Töpfer nachgehendes die Proben nicht alleine weich auf Töpfer Art trehen können, sondern auch mit denen Füssgen sauberer ab und austrehen nach und nach proportionirlich gelernet. Welches so wohl weich-trehen als auch Abtrehen der Treher durch ferneres Speculiren immer weiter gebracht bis dass nach der Zeit auch ein Treher aus einer Delphter Fabric mit Nahmen EGGBRECHT nach Dresden kommen, umb dergleichen Fabric dasalbst anzulegen, welchen der oben berührte Töpfer einige mahl zu gesehen, alsdann hat sich die Erlernung des Trehens immer nach und nach besser gegeben, und da oben berührter Treher vormahls die Füssgen zu denen Schälchen erst als Ringe getrehet, und nachgehendes erst auf die Schälchen aufgesetzt, dadurch aber weit mehr Zeit darauffgegangen, als auch die Füssgen leicht von denen Schälchen abgegangen, also die Schälchen verunglückket hat er bey ihm inachtgenommen, dass er in weich-trehen, dem Boden dücke lasse, und nachgehendes aus dem dückgelassenen Boden das Füssgen gleich austrehe, dieser und noch andrer dergleichen Handgriffe haben die Arbeit nachgehendes verkürtzet, und gemachet, dass das Geschirre nachgehendes sauberer worden und mehr gehalten.

Fabrikarchiv Meissen. Zie C. Reinhardt: Tschirnhaus oder Böttger, blz. 125 vlg.

